

NOTES CRITICOBIBLIOGRÀFIQUES

REPÚBLICA, GUERRA CIVIL I PERSECUCIÓ RELIGIOSA A ESPANYA. TRES ESTUDIS I DOS AUTORS: VICENTE CÁRCEL ORTÍ I HILARI RAGUER I SUÑER

Recordant el que solia fer el plorat pare Miquel Batllori, això és aplegar en un sol escrit les recensions sobre diversos llibres de temàtiques semblants, en la revista que ell mateix va dirigir, *Archivum Historicum Societatis Iesu*, gosem ara d'imitar aquesta manera de treballar de l'il·lustre jesuïta des d'aquestes pàgines d'*Analecta Sacra Tarraconensia*.

Ens haurem allargat, potser massa, en el nostre intent, però és que els llibres que presentem són també molt extensos, molt rics i molt interessants, a més de molt ben treballats.

La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, Documentos del año 1932. A cura de VICENTE CÁRCEL ORTÍ, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos 2012, 877 + 912 [Bibliografía complementaria en la BAC]

La nostra recensió serà d'aquest llibre. Tanmateix, quan estava ja a punt d'entrar a la impremta aquest nou número de la revista *Analecta Sacra Tarraconensia* ha sortit el tercer volum del mateix historiador, *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, Documentos de los años 1933 y 1934* a cura de VICENTE CÁRCEL ORTÍ, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos 2014, 952 + 996 [Bibliografía complementaria en la BAC]. N'aprofitarem solament alguns elements del seu contingut.

En la recensió que vam dedicar al primer volum de *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano*, apareguda en *Analecta Sacra Tarraconensia* de 2012 –i que convidem a rellegir pel que fa al pla general de l'obra–, ja dèiem que ens trobàvem davant d'una empresa que,

quan el seu curador la culmini, podrem qualificar-la certament de monumental i d'imprescindible per a conèixer el capteniment de la Santa Seu en la dècada que va de la proclamació de la Segona República a l'acabament de la Guerra Civil espanyola. El segon volum n'és ja un altre tast ben saborós.

El que es proposa de fer en aquesta darrer treball monsenyor Vicente Cárcel Ortí –valencià d'origen, cap de la Cancelleria de la Signatura Apostòlica quan es va jubilar i que mai ha deixat d'investigar en els arxius vaticans– ho explicava ell mateix en la Presentació que feia del primer volum en dos toms: això és, donar a conèixer els documents de l'Arxiu Secret Vaticà que es refereixen a la Segona República i a la Guerra Civil espanyola, des de la proclamació de la República, 14 d'abril de 1931, fins al 10 de febrer de 1939, que és la data en què mor Pius XI, i fins on hom pot investigar fins aquest moment.

Esperàvem, dèiem fa dos anys, que, en acabar la publicació dels volums que monsenyor Cárcel té previstos, el Sant Pare autoritzés l'obertura de la documentació del pontificat de Pius XII –des del 2 de març de 1939 fins al 9 d'octubre de 1958. És més, teníem fins i tot l'esperança que el papa Francesc prendria aquesta decisió durant la tardor d'enguany. No ha estat així. Caldrà, doncs, esperar més.

L'obra entera abraçarà, per tant, el quinquenni republicà, des del 14 d'abril de 1931 fins al 18 de juliol de 1936, i el trienni de la Guerra Civil, des del 18 de juliol de 1936 fins al 10 de febrer de 1939, o bé –ja n'hem explicat el perquè– fins al primer d'abril del mateix any, data en què acaba el conflicte armat.

El nostre historiador assenyalava en el primer volum que no volia manifestacions ideològiques en el seu treball i sí, en canvi, ajudar a crear un clima de serenitat, molt necessari tant per a l'investigador com per a l'historiador, sense deixar per això de donar la seva pròpia visió del període republicà, l'origen de la Guerra Civil amb la seva historiografia i la persecució religiosa amb la reacció de la Santa Seu i dels catòlics espanyols davant d'aquell fet dissortat. Nosaltres ens deturarem en la documentació transcrita, en el mètode i en la valoració d'aquest gran aplec documental.

Abans d'entrar directament en l'anàlisi d'aquesta obra no podem deixar de fer esment al llibre de Cárcel Ortí, de 2013, *Mártires del siglo xx en España* com a complement a aquest nou volum de *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano*. En els *Mártires del siglo xx* enn les pàgines que el seu autor dedica a les causes de la persecució religiosa en el segle xx, el lector hi trobarà la legislació, la Constitució de 1931 i l'acció regalista de la Segona República –objecte principal, d'altra

banda, de l'estudi del volum que tenim a les mans–, com també els atemptats i incendis d'edificis religiosos.

Els documents que aporta *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano* provenen en la seva totalitat de fons de la Nunciatura Apostòlica de Madrid, de l'Arxiu Secret Vaticà, i d'un altre arxiu, ara separat de l'anterior, això és l'Arxiu de la Sagrada Congregació d'Afers Eclesiàstics Extraordinaris –conservat en l'Arxiu Històric de la Secció Segona de la Secretaria d'Estat.

Tal com ho exposa la Introducció al volum segon (VIII-XXXI), els documents de 1932 que conté tenen una unitat temàtica fonamental relacionada amb el desenvolupament de la Constitució de 1931 a través de lleis i decrets que afecten directament l'Església. L'autor enumera els principals temes: la dissolució i expulsió de la Companyia de Jesús i la confiscació dels seus béns, la gestació de la Llei de Confessions i Congregacions religioses, la qual no serà promulgada fins al 3 de juny de 1933, i les seves repercussions immediates com l'exili del bisbe Múgica. Apareixen igualment altres temes d'importància, com la crema d'esglésies, la situació econòmica del Tribunal de la Rota i del nunci; les campanyes calumnioses contra monsenyor Tedeschini; la Butlla de la Santa Croada; el cas del degà del capítol de Granada, Luis López-Dóriga i la seva pertinença al grup radical-socialista del Parlament; la dissolució del Cos Eclesiàstic de l'Exèrcit, la llei civil del matrimoni, el projecte de l'Obra Pia del Culte i Clero, l'ensenyament del catecisme a les parròquies i a les escoles, i l'aplicació de la constitució apostòlica *Deus scientiarum Dominus* sobre les universitats pontifícies.

Alguns documents, que especifica el seu autor en la Introducció, ja sia perquè es troben resumits en d'altres o ja sia perquè són de menor interès –pel fet de ser de caràcter molt particular d'alguna diòcesi o d'alguna persona individual– no els trobareu en aquest volum.

Com és de suposar, els despatxos del nunci Tedeschini adreçats al cardenal Pacelli i a monsenyor Pizzardo són el contingut principal tant d'aquest, com de l'anterior volum. Monsenyor Cárcel Ortí rebla, en referir-se als escrits del nunci, llur caràcter directe i, a voltes, «excessivament brusc o dur en les seves expressions», amb què es dirigia a la Secretaria d'Estat, més patent encara en les seves cartes personals a Pacelli i a Pizzardo. El representant del Papa, per als afers més delicats i en la tramesa de telegrams emprà sempre la xifra secreta, d'ús freqüent en el món diplomàtic.

Cárcel Ortí assenyala igualment una característica emergent en aquest segon volum de la seva obra: el laïcisme de la República i la seva política sectària i antireligiosa. És el que pensava Tedeschini. A més, afirmava sovint

que quasi tots els qui ocupaven llocs de rellevància en el món civil eren maçons. Constatava que, per una banda el Govern ignorava l'Església, però per l'altra no deixava pas de veure-la quan pretenia violar algun dels seus drets. La Maçoneria, tanmateix, no és que aparegui massa en l'interior del volum de què tractem.

D'aquest llenguatge fort de Tedeschini que estem comentant, no se'n sap estar el doctor Cárcel de posar una mostra referida ara al sectarisme republicà. Ens referim al que digué el nunci al ministre de Justícia el mes d'abril de 1932, en el context del projecte de la Llei de Confessions Religioses, que considerava persecutòria contra l'Església: *«Vosotros estáis escribiendo una página indigna, que deberá ser corregida: estáis abusando de nuestra paciencia, y abusáis a ciencia y conciencia, porque sabéis que la Iglesia no solo no usa nunca la violencia sino que considera una virtud la paciencia y el sacrificio [...] Si nosotros soportamos, sin embargo no soportarán tantos y tantos hijos de la Iglesia a los que estáis ultrajando, provocando e irritando, y ya veis que está comenzando una reacción que se nota en toda España. Yo os digo, no abuséis; no nos obligéis a perder la paciencia; no nos llevéis a la desesperación; porque sabedlo bien, si continuáis así lleváis a los católicos a la desesperación. Y si la desesperación no les pondrá en sus manos los medios violentos del mundo, ciertamente pondrá alguna vez en la boca de alguien lo que yo no quisiera, la maldición»* (XI).

Quant de suc no pot ser extret d'aquest mots! Sobretot, el no ús de la violència per part de l'Església davant dels embats regalistes de la República i la constatació de la reacció del catolicisme espanyol que ja percebia el nunci. ¿No fou precisament l'esperit pacífic dels màrtirs del segle xx, allò que facilità a milicians i milicianes de prendre'ls presos per menar-los a una mort segura, sense que ells oferissin per contra cap resistència? Ho sabien prou llurs assassins.

De la documentació aplegada, el lector podrà adonar-se de com el Govern cercava l'ocasió propícia per trencar amb la Santa Seu, almenys aquesta era la percepció que tenia monsenyor Tedeschini. Vet aquí una nova cita que aplega monsenyor Cárcel en la seva Introducció. Aquesta vegada d'una lletra del Tedeschini a Pacelli, després d'una entrevista seva sostinguda amb Manuel Azaña, president del Consell de Ministres, el mes d'octubre de 1932. Referint-se al Govern deia el nunci: *«Tienen caras de bronce, actúan con absoluta deliberación y se rien de las malas consecuencias [...] Están esperando cualquier resentimiento mío para romper con la Santa Sede y echarle toda la culpa al nuncio. He presentado tantas protestas al Gobierno que no creo se hayan hecho en todas las nunciaturas de este tercio de siglo.»* (XII).

Sense deixar aquesta característica psicològica i política –la del cinisme– que semblava dominar, segons el nunci, en el Govern republicà, fem esment de les noranta-quatre notes diplomàtiques de protesta presentades per la Nunciatura al Govern de la República, des del 15 de maig de 1931 fins al 28 d'agost de 1936, «un *hecho* –deia el Tedeschini– *que no tiene precedentes en la historia de las relaciones diplomáticas entre España y la Santa Sede.*» Protestes que després quedaven en res, en no ser escoltades pel Govern. En honor a la veritat, cal afegir que, tanmateix, l'Executiu espanyol apreciava la gestió diplomàtica de Tedeschini.

Del “cinisme” d'Azaña en tracta també Cárcel en el llibre dels *Mártires*, com hem vist que ho fa en aquest de la República. Una altra mostra del que diem?: «*¡La conciencia católica –asseverava Azaña– no va a padecer nada y seguirá la trayectoria que el vigor espiritual le preste!*» (XIII). Paraules pronunciades a les Corts per Azaña a l'inici de setembre de 1932.

De la demostració que fa el nostre historiador de la voluntat ferma de la Santa Seu de no voler mai rompre relacions diplomàtiques en trobarem més dades encara en el seu tercer volum (v. III, XIV-XV).

Cárcel Ortí veu un fet contradictori en l'actuació d'Azaña: la majoria parlamentària no reflectia la d'Espanya, però el president del Govern s'obstinà a governar sols amb una majoria, en oberta contradicció amb els seus principis i quan perdé les simpaties de gran part de la població, es limità a dir que li era suficient la majoria parlamentària i que no sentia la necessitat de consultar el poble per seguir governant. Almenys, això és el que veia Tedeschini.

I és que és interessantíssim el que Cárcel espigola en la documentació que comentem sobre la manera de fer política d'Azaña. Molts aspectes del president se saben molt bé avui, l'originalitat tanmateix d'aquest nou volum és extreure el seu pensament polític del material arxivístic, inèdit fins ara, conservat a la Santa Seu. Ja digué Azaña en ple parlament: «*¡yo no creo en esta independencia (del poder judicial)!*» i encara, «*¡yo digo que no puede haber ningún organismo del Estado que pueda considerarse independiente del espíritu dominante en el país!*» (!). És natural la reacció del fi diplomàtic que era Tedeschini: «*Con estos conceptos ajenos a los más elementales principios del Derecho Constitucional gobierna Azaña; y no lo hace tácitamente, sino con el cinismo en el pleno de las Cortes Constituyente, casi como un acto de desafío a la oposición. Esto da la medida, como he dicho al principio, del carácter y de los métodos del Gobierno de Azaña, que no solo desprecia las leyes sino que impone el arbitrio a la mayoría*» (XIV). Carta de Tedeschini a Pacelli, 1 de desembre de 1932.

Cal repetir una altra vegada que, a més de la història eclesiàstica en l'etapa que ens movem, la recerca de monsenyor Cárcel Ortí resultarà

important perquè ofereix més dades d'Azaña i del seu Govern, i des d'una altra perspectiva que l'habitual. Per això hem de recordar un cop més que l'interès dels estudis del nostre historiador no rau sols en el que puguin significar per a la història de l'Església, sinó també per a la que anomenem civil.

De la qüestió de la fidelitat de l'Església a la República i després de l'alçament militar del deu d'agost de 1932, en tractarem quan presentem el llibre dels *Mártires*. Ara, el mateix autor rebla aquest punt en el recull documental sobre la II República. I vet aquí el que ens sembla decisiu, el que val per a Tedeschini i, també, almenys, per al cardenal Vidal i Barraquer; verbigràcia, que per a l'Església res no havia canviat amb la República, puix que era indiferent als canvis de règim, almenys en la teoria i en el camp de les relacions diplomàtiques. Indiferent vol dir, que l'Església està cridada a entendre's amb els representants del nous sistemes polítics, sense que ella en prefereixi, almenys oficialment, cap en particular, a no ser potser en la nostra època contemporània, la democràcia.

L'acció del nunci hagué de sofrir grans atacs per part dels integristes i de monàrquics, d'un o d'un altre pretendent. Al cap hi havia el comte Rodríguez de San Pedro, antic president de l'Acció Catòlica, que no comptava gens a Roma. D'atacs, en rebia igualment Tedeschini del mateix cardenal Segura i fins del rei Alfons XIII, tots dos des de fora d'Espanya. El monarca pensava fins i tot: «*¡Qué bien sería que el nuncio se reotrase del cargo que tiene y se retirase de España!*». Eren atacs de gent batallera incapaç de comprendre l'obra d'entesa que portava entre mans la Nunciatura i la Secretaria d'Estat.

A Tedeschini no li mancà pas la sincera col·laboració de Pacelli, el secretari d'Estat. Amb tot, a Roma, tenia també cardenals que des de la Congregació d'Afers Eclesiàstics Extraordinaris l'acusaven de feblesa davant de la República i demanaven que fos retirat d'Espanya. Hom ho podrà constatar en l'estudi del nostre autor *Pío XI entre la República y Franco. Angustia del Papa ante la tragedia española*, Madrid 2008. Tenia raó Tedeschini quan escrivia al seu vell amic Pacelli, al final de març de 1932: «*Vostra Emm.za si faccia un'idea del delizioso letto di rose, in cui, anche per riguardo ai cattolici, io mi trovo in questa desgraziata, malaugurata, nefasta missione*» (XVII).

Les notes que traça monsenyor Cárcel Ortí sobre la manca de religiositat del poble –algunes igualment ben exposades en el llibre dels *Mártires*– i no exemptes d'autocrítica per part de l'Església o, almenys, del mateix nunci, estan molt bé, clares, il·luminadores (XVIII-XIX). Diguem que hom no les esperaria pas de Tedeschini: «*Hemos perdido al pueblo y lo hemos perdido porque no hemos ido a él, porque lo hemos abandonado. Y el*

pueblo experimenta una reacción hacia la izquierda, hacia la izquierda más avanzada, ¡Cuántas veces he dicho inútilmente a las Congregaciones religiosas: id al pueblo, id al pueblo!» (XIX). És un llenguatge i un capteniment ben actual. Així s'expressava, doncs, al cardenal secretari d'Estat.

Dels gran temes que surten en aquest segon volum de *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano*, aquells tan complexos, com el desterrament del bisbe de Vitoria, Mateo Múgica, la dissolució de la Companyia de Jesús, l'organització de l'Acció Catòlica i l'A.C.N. de Propagandistes i la preparació del projecte de Llei de Confessions i Congregacions Religioses, que tantes pàgines ocupen en aquest volum, hem de convenir que el material aportat és imprescindible per a incorporar els nous coneixements al que hom ja ha estudiat en altres treballs de coneguts autors (XIX-XXVIII). Del cas Múgica, en remarcaríem la intensa intervenció, no coneguda del tot, del nunci.

El mateix podríem dir respecte al tema de la dissolució dels jesuïtes; ens referim, és clar, a la implicació de Tedeschini i a la col·laboració que, en aquest sentit, demanà al cardenal Vidal i Barraquer –que tant es mogué en aquest afer. Cal esmentar ací la memòria redactada per les relacions de diverses comunitats de jesuïtes contra el «*Nuncio de cartón*», que el general Ledóchowski féu a mans del Papa, en què censuraven la conducta del seu representant a Espanya (672-674). Interessant, perquè llegint-la, hom veu els arguments d'altres sobre com calia conduir les relacions de l'Església amb la República: si per la via de resistir les «lleis iníquies» o recercant una difícil entesa. I, ultra tot això, les lletres de diversos bisbes i les interessants cartes del general de la Companyia de Jesús, Wlodimir Ledóchowski, amb la narració de la sortida dels jesuïtes espanyols de llurs cases i l'activitat de la Maçoneria contra la Companyia a Espanya.

Els incendis, saqueigs i atemptats d'esglésies i convents (XXIII-XXVI). Un tema tocat pel mateix historiador en els *Mártires*. Hauríem de recordar ací el diàleg tens i valent sostingut per Tedeschini amb l'aparentment desinformat ministre d'Estat, Luis de Zulueta, arran de la persecució que sofrí el bisbe de Màlaga i de la crema del seu palau episcopal. Surten els incendis perpetrats en aquell 1932. A més dels detalls que proporciona Cárcel, s'aborda la qüestió de la impunitat, encara un any després, dels qui els provocaren.

Unit a la crema d'esglésies, el 1932, veu també la intensificació de la persecució religiosa, com ho assenyala monsenyor Cárcel Ortí: «*La reciente apertura de archivos que estaban secretos no ha llevado, en general, a revelaciones decisivas, pero ha permitido corroborar con pruebas documentales lo que ya en substancia se sabía, si bien se había olvidado,*

falseado o tergiversado por intereses partidistas e ideológicos [...] El "negacionismo" ha adquirido cada vez mayor espacio durante los últimos años en el ámbito de la memoria pública [...]» (XXVII). Aquestes afirmacions, sobre les quals hom podrà debatre, les pretén d'aplicar el nostre autor a la documentació vaticana de 1932, la qual corrobora, sense cap dubte, segons Càrcel, que la persecució religiosa fou iniciada en 1931, si bé és veritat que de manera molt subtil al principi. És per això que no pot ser qualificada sols de laïcista la política antireligiosa o anticlerical del anys anteriors a la guerra, sinó, recalca Càrcel, d'«autèntica persecució de l'Església i dels catòlics». Caldria àdhuc parlar, diu, «d'un extermini programat» per aquella mateixa política.

Com ho fa en altres llocs, el nostre historiador, a part de portar a col·lació com Pius XI encoratjava el nunci «*di protestare in ogni caso, nel miglior modo ed agire con ogni energia contro le incessanti misure di persecuzione di codesto Governo a danno della Chiesa*» (XXXI), remarca com, en el transcurs de 1932, a la «persecució contra l'Església», per part dels poders centrals s'hi anaren afegint les arbitriarietats comeses per les autoritats provincials i municipals ja sia en forma d'escarnis, o ja sia amb prohibicions de culte públic i fins d'empresonaments dels qui defensaven altres posicions.

I ja entrem en el cos de l'obra; això és la publicació i anotació en molts casos de tres-cents trenta-cinc documents dels arxius vaticans que conté aquest segon volum, als quals hem d'afegir als nou-cents noranta-quatre anteriorment publicats. Amb dos volums de l'obra –que en tindrà quatre, a més dels toms que puguin tenir-ne algun–, ens n'anem ja al nombre de mil cinc-cents cinquanta-tres documents, ultra els al·legats que, de vegades, porten!

Després d'haver presentat aquest volum en general ens deturarem a continuació en la documentació que té a veure majorment amb la Tarraconense. Així, una dada curiosa és la que dona Tedeschini a Pacelli a mitjà de gener, del discurs de Joan Ventosa, lloat com a polític pel nunci, el 16 de gener, quan el diputat catalanista digué que la qüestió religiosa existia sols a Rússia, Mèxic i Espanya, i que les creences religioses i els vots religiosos no eren obstacle al sentiment patriòtic. Condemnà després la forma, la «*más bárbara y salvaje*», amb què s'havia produït l'incendi dels convents i explicà com el dia en què aquests edificis eren assaltats, els representants de la casa financera nord-americana Morgan abandonaren Espanya i tornaren als Estats Units. D'aquesta manera interrompien les negociacions financeres per les quals hi eren vinguts (58).

Apareix el bisbe de Barcelona, Manuel Irurita, consultant el nunci sobre l'oportunitat d'adherir-se a la proposta dels bisbes de la Tarraconense

relativa a la publicació de normes per a aquesta província eclesiàstica sobre l'organització del Culte i Clero, el 21 de gener, puix que el prelat no hi estava del tot d'acord, (63-64). Respecte a la constitució de l'Obra Pia del Culte i Clero i Vidal i Barraquer, hi ha igualment informacions del despatx que escriví la Congregació de Concili a Pizzardo, el 2 de juliol. En un altre moment el cardenal informà el nunci de la proposta de la visita dels cardenals de Tarragona i de Sevilla al president del Consell de ministres, 13 de novembre (770-771), en el context de les lleis de les Confessions i Congregacions religioses.

Vint-i-sis vegades és citat el purpurat en aquest volum de l'obra que treballam i vint-i-cinc, en el volum tercer. Aquí, en el tercer volum, les vegades que el cardenal surt esmentat ho és en un to objectiu. Hi apareix tanmateix aquella informació que arribà a Roma i que contribuïa al mite, diguem-ho així, de Vidal i Barraquer com d'un purpurat politicastre, intrigant, doble: ell, amb el seu cercle d'amistats –qualificat igualment de tenir intencions ocultes, per mor de llur catalanisme i ambició– compost pels doctors Carreras, Llovera i Cardó, pel pare Miquel d'Esplugues i fins pels bisbes Comellas i Guitart (v. III, 390-391). L'informant en aquesta ocasió era el jesuïta català Pere Vidal, conegut pel seu acostament a l'integrisme i pel seu anticatalanisme.

Hi ha igualment una carta, del 16 de febrer, de l'administrador apostòlic d'Eivissa, el beat Salvi Huix, exposant amb simplicitat les dificultats per les quals passa la seva petita diòcesi, particularment en el camp econòmic (113-116).

Són interessants les lletres del doctor Josep Sanabre, arxiver diocesà de Barcelona, on explica al nunci la situació politicoreligiosa de Catalunya, especialment la de la Cúria de Barcelona, presentada com un niu d'integrisme i de carlistes, amb al·lusions al govern del bisbe Irurita, el qual, sembla, que es deixava arrossegar per aquell ambient de la seva cúria. Són les cartes del 28 de maig i 7 de novembre, que creiem haver vist a Barcelona (393-401, 732-733).

Surt també el secretari del bisbe Irurita, el doctor Ramon Baucells i Serra, a qui, com en d'altres personatges que no podem ni comptar, Càrcel dedica una esplèndida biografia en forma de nota. I, relacionades amb la correspondència de Sanabre amb Tedeschini, els informes que demanà el nunci a Joan Flaquer i Barraquer respecte a aquelles acusacions de mossèn Sanabre sobre el bisbe Irurita, hi ha la pregunta, amb la seva resposta, del 9 de novembre i del 17 novembre respectivament (737-738, 782-783). Pel que fa als fets ocorreguts la diada la Immaculada a la catedral de Barcelona, després de la predicació del Bisbe i que tingueren una gran repercussió mediàtica, hom hi troba els atacs de la premsa a la persona del prelat per

part de les esquerres i les adhesions del capítol catedralici. Un altre personatge que apareix en aquestes pàgines és mossèn Ramon Balcells, rector de la Parròquia Major de Santa Anna i consiliari de la Junta Diocesana d'Acció Catòlica (854-858).

De l'episcopat català hi ha una lletra del bisbe Guitart a Tedeschini, la Seu d'Urgell, 22 de setembre, en què el Bisbe es plany de les acusacions calumnioses mogudes contra la seva persona per part del Consell General de les Valls d'Andorra i el seu propòsit de continuar defensant els seus drets com a copríncep (594-597). Un assumpte que es repetirà en el volum III.

Té el seu interès llegir la promemòria sobre la reunió dels Superiors Provincials dels jesuïtes d'Espanya amb l'assistent de la Companyia de Jesús, datat a La Bastiolla, on hom trobarà informació diversa sobre Catalunya, especialment sobre Barcelona, respecte a l'avenç de l'ateisme, la situació de la joventut, l'ensenyament laic, el Centre de Difusió de Bones Doctrines, dirigit pel pare Soler de Morell i les campanyes contra la blasfèmia dirigides pel també jesuïta Planas (835-842).

Sobre la Maçoneria, que alguna vegada ha tret el cap, Cárcel Ortí publica el despatx de Tedeschini a Pacelli informant-lo sobre l'influx d'aquella organització en la política del Govern republicà (874-875). Aquí és esmentat el nom de Marcelino Domingo, aleshores ministre d'Educació.

De gran utilitat resulta l'apartat «Documentos editados en este volumen», que, existeix també en els volums anteriors, i que enumera cada un dels documents amb el número del despatx, la data i una breu nota del contingut.

I després de la presentació d'aquesta eina tan important per als historiadors i per a qualsevol que s'interessi per les relacions Església-Estat, així com per al cas de la persecució religiosa –tot dut a terme per qui domina tan bé tants temes i tantes situacions històriques i noms– passem a veure la història dels màrtirs en el Nou-cents espanyol.

Vicente CÁRCEL ORTÍ, *Mártires del siglo XX en España*. Pròleg de Mons. Juan Antonio MARTÍNEZ CAMINO, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2013, 2 vols., CXI + 2816 p.[BAC Maior: 106-107]

Tots els qui surten en les llistes d'aquest llibre són màrtirs. Ho són perquè foren martiritzats pel fet ser sacerdots, religiosos o laics seguidors de la fe catòlica. Ho són, vistos ja des d'una perspectiva teològica, perquè han estat canonitzats per tres papes contemporanis nostres en l'exercici de llur magisteri suprem. En aquestes pàgines hi ha analitzades les penes

infringides en llur martiri, però també llur causa. I la causa és el punt discutit per la historiografia. Monsenyor Vicente Cárcel Ortí estudia històricament la pena i la causa del martiri, i n'ofereix la seva visió particular.

Ningú dubta d'aquell martiri. Alguns diuen que aquell martiri quedà hipotecat en cada màrtir, per llur pertinença a l'Església. Una institució secular i poderosa, percebuda per molts com una enemiga a abatre, per mor de la seva implicació amb la política i per ser un obstacle a la promoció de la classe obrera i dels més desheretats de la societat; perquè, en definitiva, la religió era l'opi del poble. En el transcurs del nostre comentari tindrem ocasió d'adonar-nos d'això darrer.

Per a entendre la intenció de l'autor en escriure aquesta seva nova obra és molt important llegir bé la Presentació que ell mateix en fa. Monsenyor Cárcel Ortí –de qui podem afirmar sens perill d'equivocar-nos que és el més gran investigador dels fons de l'Arxiu Secret Vaticà i de la Secretaria d'Estat en allò que es refereix a l'àmbit de la geografia espanyola en l'edat contemporània i és qui més ha publicat pouant d'aquests notabilíssims arxius– el nostre historiador, doncs, no és el primer llibre que escriu sobre els màrtirs del Nou-cents a Espanya. En 1995 l'Editorial de la “*Biblioteca de Autores Cristianos*” publicà un altre documentat estudi, *Mártires del siglo xx*. Contenia dues-centes divuit biografies dels beatificats fins aquella data. Però des d'aleshores, fins al 13 d'octubre de 2013, han estat proclamats onze sants i mil cinc-cents dotze beats. La direcció de la BAC demanà en conseqüència a Cárcel Ortí que actualitzés l'obra de 1995. D'aquell encàrrec, n'ha sortit *Mártires del siglo xx en España*. Un treball que recull també aquells màrtirs que no eren espanyols, puix que provenien de França, Mèxic i Cuba, i que exercien llur ministeri a Espanya, en esdevenir-se la persecució. D'aquí ve la precisió del títol.

El llibre actual pretén, com ja ho hem indicat, donar a conèixer la vida i el martiri dels qui ja han rebut el reconeixement oficial de llur martiri per part de l'Església, amb llur canonització. Les fonts de què s'ha valgut l'autor són precisament les oficials, les que hom troba en la *Positio super martyrio* de cada un dels canonitzats i beatificats. En el total de l'obra, *Mártires del siglo xx en España*, hi figuren mil cinc-cents vint-i-tres biografiats: un treball ímprob. Si hi afegim aquells que hom entendria com a eventuals màrtirs a l'Espanya dels anys trenta del segle passat –segons que ho explicita el bisbe Juan Antonio Martínez Camino en el Pròleg, a què tot seguit ens referirem– el nombre total seria d'uns set mil sacerdots i religiosos, dotze bisbes i moltíssims fidels laics.

La gran tasca de monsenyor Cárcel Ortí en aquesta obra ha estat recopilar i oferir-nos les biogràfiques i les gestes martirials dels mil cinc-cents

vint-i-tres sants i beats haguts fins 2013, comptant-hi els cinc-cents vint-i-dos proclamats en la beatificació de l'Any de la Fe que se celebrà a Tarragona, el 13 d'octubre de 2013. Totes les canonitzacions fetes fins aleshores foren celebracions que agrupaven diversos màrtirs, ja fos a la ciutat de Roma o la darrera a Tarragona. Les dues úniques excepcions a aquesta regla generalment seguida són la beatificació del doctor Josep Samsó i Elias, que tingué lloc a la Basílica de Santa Maria de Mataró, el 23 de gener de 2010, i la de Francisco Lacal i vint-i-un companys màrtirs de la Congregació d'Oblats de Maria Immaculada, a Madrid, el 17 de desembre de 2011.

En 1995, Cárcel Ortí publicà, com ja ho hem dit, *Mártires españoles del siglo xx*, i cinc anys després una monografia que analitzava les causes d'aquell martiri, *La gran persecución. España, 1931-1939. Historia de cómo intentaron aniquilar la Iglesia católica* (2000). I no sols l'autor d'aquests dos llibres esbrinava les causes, sinó també, com l'Església a Espanya deixà, segons Cárcel, que la sublevació militar del general Franco la salvés d'una destrucció que ell mateix dóna per segura. És aquesta una presa de posició de monsenyor Cárcel Ortí a l'hora de preguntar-se sobre l'Església a Espanya i Franco. Analitzava també aleshores les tensions que se succeïren entre el govern franquista i la jerarquia espanyola. I és que el nostre investigador no sols ofereix per regla general un treball documental i descomunal als investigadors i al públic en general, sinó que, també, opina sobre les causes, les concauses, la situació dels fets i el desenvolupament del que historia. Les interpretacions són, és clar, quelcom personal. Poden ser purament sentimentals o hom pot fer-les recolzar sobre dades històriques sòlides. Amb el nostre historiador, hom pot discrepar o estar-hi d'acord, però les seves interpretacions les fa després d'haver recollit, analitzat i estudiat l'enorme quantitat de fonts que maneja.

El lector complementarà la lectura dels *Mártires del siglo xx en España* amb el que aportà el seu autor en un altre text, *Pablo VI y España*, igualment de la BAC, de l'any 1997. Els escrits esparsos del nostre historiador en nombrosos diaris i revistes, però, sobretot, en *L'Osservatore Romano*, donaran a l'interessat molts elements per a pensar, interpretar, debatre, i conèixer l'autor de tots els escrits. No cal dir que l'extensa Presentació del llibre que estem comentant en el conjunt d'altres de la mateixa època formaria part del conjunt de lectures a què ens acabem de referir.

El "Prólogo", de monsenyor Juan Antonio Martínez Camino, que, en compondre'l, era secretari general de la Conferència Episcopal Espanyola, no és un escrit circumstancial. Ofereix una bona visió, amb moltes dades – seguint sovint Andrea Riccardi, *El siglo de los mártires* (2001)– sobre el

màrtirs en general del segle xx. Situa després monsenyor Martínez Camino la persecució religiosa d'Espanya en el context d'una persecució internacional contra els cristians moguda per forces supranacionals. Amb aquesta observació, el bisbe justifica el títol donat al llibre de Cárcel Ortí, *Mártires españoles del siglo xx*; en concret, quan diu que la persecució a Espanya no tenia per objecte els espanyols, ni el catolicisme espanyol, sinó el clergat i els catòlics en general.

Aquestes reflexions indueixen monsenyor Martínez Camino a afirmar: «*Que con estas consideraciones quedan descartados ciertos prejuicios sobre la persecución religiosa en España, que, desde posiciones contrarias, pretenden dar a lo acontecido en nuestro país un carácter único y supremo. No se puede sostener que la hecatombe sufrida fuera, como dicen algunos, una especie de merecido castigo máximo y ejemplar para un catolicismo especialmente lleno de defectos, insensible a la cuestión social y particularmente beligerante contra la libertad.*» (Prólogo, XXXVII-XXXVIII). Aquest judici no treu que el prelat s'apressi a dir igualment que cal moderar els judicis sobre una visió triomfalista del martiri, que eximiria per aquest camí el catolicisme espanyol de qualsevulla nota autocrítica.

Resulta interessant la informació que ofereix monsenyor Martínez sobre la història, procediment i celebracions de les beatificacions dels màrtirs espanyols. El lector en traurà bon profit.

Sense deixar els prolegòmens de l'obra que comentem, apareix un "Pórtico" que conté tres textos de sant Joan Pau II sobre els màrtirs del segle xx. Cal felicitar l'autor del llibre per haver pensat a oferir-nos uns pàgines tan riques des del camp teològic, catequètic i fins apològic del Papa. Un dels documents és el "Discurs en el V Consistori Extraordinari, del 13 de juny de 1994". Segueix un breu extracte de la Carta apostòlica, *Tertio millennio adveniente*, any 1995, i finalment una "Reflexió d'abans de resar la pregària mariana de l'Àngelus del dia de sant Esteve", el 26 de desembre de 1994. Tot, doncs, sobre el martiri en general i la seva actualització en l'Espanya del segle xx.

Abans d'entrar en el cos de l'obra hi ha un llarg escrit de Cárcel Ortí de setanta pàgines, "*Introducción general sobre mártires y persecución religiosa*" (p. XLIX-CXX). Es tracta d'una extensa reflexió teològica sobre el martiri i la seva natura, des de les paraules evangèliques passant per la clàssica doctrina de Benet XIV i recollint la teologia més actual del Concili Vaticà II i del Magisteri actual. Després d'aquesta documentada introducció teològica, l'autor inicia pròpiament l'estudi del procediment dels processos de beatificació i de canonització, fins arribar a la debatuda qüestió de si durant la Segona República i la Guerra Civil hi hagué veritables

màrtirs «*in odium fidei*» o bé, per contra, llurs vides foren arrabassades pel fet de trobar-se barrejada la fe amb altres causes, entre elles les polítiques; i, fins i tot, si els “màrtirs” foren sols víctimes de la implicació de l'Església en el reaccionarisme de la política d'Espanya.

Arribats a aquest pas hem de reblar-ne altres dos que monsenyor Cárcel dóna per segurs en la seva Introducció general: «*En España no existieron razones políticas ni sociales en los asesinatos de sacerdotes, y, si las hubo, en los casos de algunos seglares, fueron muy contadas, ya que todas las muertes tuvieron una causa fundamental: ser sacerdotes religiosos, hombres o mujeres de Acción Católica. Existió además un solo móvil, que reduce a género todas las especies de muertes: in odium fidei, in odium Ecclesiae*» (p. LXXIII).

El segon punt, particular en la historiografia de Cárcel, té a veure amb la datació de la persecució religiosa de la Segona República espanyola. Segons monsenyor Cárcel Ortí, començà –ja ho hem assenyalat– molt abans de la Guerra Civil, en concret de forma dissimulada el mes de maig de 1931, amb l'incendi de temples i de convents, i amb una legislació obertament sectària.

Fem aquí com un incís per recordar –ho fa també Cárcel en diversos llocs– que Pius XI reconegué de seguida la Segona República, el mateix mes d'abril de 1931, i que hi mantingué relacions diplomàtiques fins mitjan 1938. No solament això, sinó que exigí als catòlics espanyols que acceptessin i que col·laboressin amb la República, pel bé comú. Amb tot, com ho acabem de dir, el mes de maig d'aquell 1931, ja hi hagué incendis dels temples i, poc després, feren aparició lleis civils repressives contra l'Església.

La persecució religiosa, després de 1931, continuà el mes d'octubre de 1934 a Astúries i altres llocs d'Espanya, amb l'assassinat de persones consagrades; i acabà amb l'hecatombe de sacerdots, religiosos i catòlics seglars entre els anys 1936 i 1939. Sobre la revolució socialcomunista, en paraules de Cárcel, ofereix més elements nous en el tercer volum de la seva obra, aparegut en la tardor d'aquest 2014 (v. III, XXVII-XXX). D'aquestes afirmacions fetes pel nostre historiador, en treu dues grans conclusions: que la persecució religiosa republicana no sorgí com una necessitat per a combatre l'Església, puix que l'episcopat donà sols a partir de 1937 el seu suport al bàndol del general Franco. En conseqüència, segona conclusió, vol desfer la tesi que molts sostenen que la persecució religiosa fou la resposta de la violència anticlerical contra l'aixecament militar del dia divuit de juliol de 1936. Unes valoracions que podran ser objecte de polèmica. Naturalment, però, l'autor aporta la seva visió, la qual fonamenta en documentació i en fa la seva encesa interpretació per-

sonal. I això no sols sobre el que acabem d'assenyalar, sinó també sobre l'oportunitat de reconèixer ara els màrtirs d'aquella persecució (p. LXXII-LXXIV).

La interpretació de Cárcel a què ens acabem de referir, també la presenta recolzant-la sobre el magisteri dels papes, des de Pius XI fins a sant Joan Pau II, i al fet de reconèixer les causes dels màrtirs incoades a Roma, per part de Benet XVI i del papa Francesc. La fa extensiva igualment a la doctrina de la Congregació de les Causes dels Sants i la dels bisbes espanyols, entre els quals el cardenal Narcís Jubany i Arnau (p. LXXXIII). Cal agrair a l'autor aquesta documentació difícil d'aplegar per qui no està avesat a accedir-hi.

El mateix reconeixement li devem per tot el que ens explica sobre els «martirologis», els processos dels màrtirs i la «*Positio super martyrio*» de cada candidat a la beatificació. En aquest apartat el nostre historiador inclou les seves respostes a eventuals observacions, com les poques pàgines que consagra als temes de la recuperació de la memòria històrica i de la història de les beatificacions dels màrtirs espanyols des de 1987 fins al 2013. Una útil notícia històrica (LXXXIII-CV).

Respecte al tema de la memòria històrica, el nostre estudiós observa que la recent obertura dels arxius secrets del Vaticà corresponents al pontificat de Pius XI no ha portat fins ara, en general, revelacions decisives, però ha permès, en canvi, de corroborar amb proves documentals el que en substància hom ja sabia. L'accés a la documentació de l'Arxiu Secret Vaticà i de la Secretaria d'Estat, posada recentment a l'abast dels investigadors permetrà, assegura monsenyor Cárcel Ortí, superar la negació de la persecució religiosa de què tractem i la no revisió i remoció de la veritat històrica: «*El "negacionismo" ha adquirido cada vez mayor espacio durante los últimos años en el ámbito de la memoria pública, y la verdad histórica ha sido a menudo manipulada y tergiversada, rehabilitando o condenando a personas y acontecimientos por intereses políticos, ideológicos y estatales.*» (CI).

Els criteris d'aquesta edició els exposa el mateix Cárcel Ortí (CV-CVII). L'objecte principal, precedit, com ho acabem d'indicar, per un estudi sobre les arrels històriques de la persecució històrica, és d'oferir les biografies dels mil cinc-cents vint-i-tres màrtirs beatificats fins l'aparició del llibre. Cal tenir en compte, que els màrtirs estan agrupats per l'ordre cronològic de les celebracions de beatificació i pel de llurs processos. Tenen tots una fitxa biogràfica, la més completa que l'autor ha pogut oferir. Segueix, pel que fa a la data i a la indicació topogràfica, el criteri ideològic hagiogràfic del jesuïta considerat com a bol·landista, Hippolyte Delehay, (segles XIX-XX). En la fitxa, deixa l'adscripció del màrtir a la diòcesi a què

pertanyia en el moment del martiri, sense tenir en compte els canvis que han estat introduïts en la geografia diocesana espanyola, sobretot arran del Concordat de 1953.

Cada biografia es recolza sobre les actes del procés canònic, la *Positio super martyrio*, i cada una és emmarcada en el context històric i sociopolític, les circumstàncies del martiri i la fama de santedat. Un punt, el darrer, que va d'acord amb els trets de la vida espiritual que l'autor traça, quan pot, del biografat.

No cal ni dir que l'índex en si mateix és molt útil i complet: els religiosos són catalogats per llur noms de Religió i a continuació el civil, les sigles de l'institut religiós, l'edat de cada víctima, la data de canonització i el número que l'autor li ha assignat com a pista de cerca del nom. Una bona ajuda. El mateix criteri val, salvant les peculiaritats dels consagrats, per al clergat secular i pels laics. Uns bona eina, d'altra banda, per conèixer tantes biografies, tan difícils, sovint, de trobar. Podem dir que aquests dos volums del nostre historiador són, més enllà de llur objectiu històric i espiritual, com un diccionari biogràfic de consulta molt útil ja sia al professional de la història o ja sia per a qui vol conèixer les dades biogràfiques dels qui surten en aquestes pàgines.

La presentació dels criteris d'edició, la fa acabar monsenyor Cárcel Ortí amb una observació que rebla a consciència; verbigràcia, el caràcter apolític dels qui els fou arrabassada la vida de manera violenta. Ho diu ell mateix: «*Deseo destacar un elemento importante y común. Me refiero al escaso interés político o partidista que cada uno de ellos demostró durante su vida, y, en particular, en los momentos finales de la misma. Por consiguiente, su detención nunca fue debida a militancia política o colaboracionista por pertenecer el clero a una de las familias religiosas existentes en el territorio republicano o por ser seglares comprometidos con las tareas apostólicas de las parroquias o asociaciones o movimientos apostólicos. No consta en ningún caso que existiera la provocación injustificada por parte de los mártires que acreditara formas tan graves de venganza*» (CVII).

Una afirmació certament rodona. No creiem tanmateix que les afirmacions de Cárcel Ortí serveixin per a posar fi al debat obert sobre la causa del martiri d'aquells homes i dones a l'Espanya del segle XX, puix que hi ha també una historiografia que no atribueix tampoc cap militància política als màrtirs –en això coincideix amb Cárcel–, però sí que els presenta com les víctimes no de la política, puix que ells no en feren cap, sinó del paper, com ja ho hem assenyalat, que jugà l'Església a l'Espanya des del Vuit-cents, sobretot, a partir de les primeres dècades del Nou-cents. Màrtirs sí, diria aquesta historiografia, però fortament hipotecats per la

pertinença a una Església que era molt qüestionada pels elements més radicals. Deu ser aquesta una de les qüestions historiogràfiques més importants quan ens acostem a l'estudi dels màrtirs del segle xx a Espanya. La visió de monsenyor Cárcel Ortí és sens dubte una de ben autoritzada.

Com ens té ja habituats, el nostre prolix historiador ens ofereix una exhaustiva bibliografia, en el primer volum. De cara a Catalunya, no deixa de citar autors de diverses escoles com els que publicaren l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, de Miquel Batllori i Víctor Manuel Arbeola, i el primer volum d'Hilari Ragner, *Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil*, de 2003, ara hi ha un nou volum de 2014, que a continuació també comentarem. Segueixen els estudis més recents de Josep Albertí Oriol, Albert Manent, Josep Massot i d'altres. Com a observació, la bibliografia del mateix Cárcel que tracta estrictament sobre aquest tema, la qual ocupa una pàgina sencera i una mica més de la següent (CXIII-CXX).

I així entrem al cos de l'obra, almenys del primer volum, amb un "*Estudio sobre la raíces históricas de la persecución religiosa española y características generales de la misma*" (3-270). És, sí, una gran peça de l'obra, de més de dues-centes setanta pàgines. No deixa d'agradar-nos el que escriu solament començar les primeres ratlles d'aquest apartat: «Continua essent molt difícil, després de quasi vuitanta anys, entendre què passà a Espanya, com ho continua essent més difícil encara explicar aquella tragèdia des de la nostra perspectiva, i sobretot valorar-la amb els criteris d'avui». Res de tot això diu que farà qui ha escrit aquestes línies; encara que, a nosaltres, ens sembla que no se n'ha sabut estar i que ho ha acabat realitzant en multitud de valoracions personals, les quals aporten interès i, també, el gust de la polèmica.

Més amunt ja hem assenyalat com el nostre investigador feia arrencar la persecució religiosa del segle xx a Espanya des del mes de maig de 1931. Explicita ara el perquè aquesta persecució va des d'aquesta data fins al 18 de juliol de 1936, i des d'aquí fins al 31 de març de 1939, durant la Guerra Civil i en territori republicà. Tot ben precisat i tot considerat des d'una visió historiogràfica determinada.

Respecte a l'enfrontament de la política amb l'Església, Cárcel Ortí rebla l'actitud de la Santa Seu demanant a la jerarquia, clergat i fidels espanyols que demostressin el màxim respecte envers el govern republicà i assenyalava el tarannà més dialogant del nunci i del cardenal Vidal i Barraquer per una política de conciliació.

Aborda després la qüestió de la responsabilitat dels bisbes, clerecia i catòlics en relació a l'odi anticlerical que es desenvolupà amb tanta força en el segle XIX espanyol i, després, a partir de 1931. Un ressentiment que provenia almenys de dos segles abans. Les acusacions contra l'Església,

les resumirem nosaltres en dos textos citats per monsenyor Carcel; tots dos, quasi bé sense que ens hàgim proposat d'assenyalar-los expressament, són manlevats dels llocs en què el nostre investigador tracta del martiri de catalans. El primer és relacionat amb el beat Josep Samsó. És un manifest de la publicació *Llibertat*, signat al setembre de 1936, per Joan Peiró, aparegut sota el títol «La Columna Malatesta a Casp», en què justificava el crim i els executors materials de l'afusellament del doctor Samsó, de qui Peiró, deia, tenia en bona consideració: «*La Iglesia, a través de los siglos ha sido siempre aliada de los tiranos, ha sido actora de todos los hechos criminales, y es ella, en manos de los privilegiados, la que predica e impone a los pobres de espíritu la sumisión a los poderosos y a los que se lo pasan bien. La destrucción de la Iglesia es un hecho de justicia, porque la Iglesia representa un poder político, la finalidad del cual es la esclavización espiritual y social del pueblo*» (vol. II, 1685).

Cárcel Ortí davant d'aquestes argumentacions ofereix unes respostes manlevades del nunci Tedeschini, com també l'explicació més tardana del cardenal González Martín i les provinents de la part laica; això és, les de José Ortega y Gasset i Salvador de Madariaga. El mateix investigador presenta la seva extensa i documentada explicació, en què no hi és exempt un tema novador, com és el de la formació dels clergues màrtirs en llurs seminaris. I recalca cap al final que, cal tenir present en l'Espanya d'aleshores, com la propaganda marxista i anarquista reeixí a crear un clima d'animadversió i d'odi, força generalitzat.

Aquesta és la segona mostra que volem aportar, recollida del llibre de què tractem, sobre l'ambient que hi havia a Catalunya abans i durant la persecució religiosa en aquells anys trenta del segle passat. Ens referim a la descripció que farà més endavant Cárcel de la situació prèvia al martiri d'un altre beat català, el doctor Josep Guardiet, a Rubí. Una mostra, doncs, de l'enfrontament de la política amb l'Església. Diu l'historiador que, entre els obrers de les fàbriques de Rubí, hi havia no pocs sindicalistes de la C.N.T., fortament influïts per la F.A.I., derivada d'aquella "Escola Moderna" de Ferrer i Guàrdia, el dels fet de la Setmana Tràgica de 1909. I així que arribà Andreu Nin de la URSS i aparegué el P.O.U.M., hi hagué a Rubí comunistes (1839-1840). Recollim aquesta anàlisi, perquè hom la tingui en compte a l'hora de veure quins agents intervingueren, almenys en alguns llocs, en aquell estat d'incomprensió en les relacions Església i Estat (10-26).

Molt lligat amb el que acabem de dir, hi ha la consideració que apareix en *Mártires del siglo xx en España* sobre l'anticlericalisme intel·lectual i popular. És una anàlisi que la fa remuntar a partir de 1868. Reblem que

l'autor hi fa sortir el protagonisme de la Maçoneria en temps de la Segona República, amb la vinculació de la primera amb la "*Institución Libre de Enseñanza*". A mesura que avançava el segle xx anava arribant també la percepció nítida, per part d'obrers i camperols, de l'Església i dels partits catòlics com de llurs enemics. Cárcel afirma que, amb tot, «no es tractava d'una complicitat de l'Església amb forces fàctiques conservadores, sinó de la percepció d'una complexitat» (33).

Al lector li servirà de molt si vol acostar-se a aquest tema de la propaganda anticlerical que acabem d'apuntar, la lectura, en aquestes mateixes pàgines d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, de l'article del nostre col·laborador Antonio César Moreno Cantano, «Anticlericalismo y crítica social. El sacerdote almeriense Hugo Moreno López (Juan García Morales) 1883-1946».

L'impuls d'un anticlericalisme radical que donà el republicanisme fou, segons Cárcel, un enorme error polític. Els governs republicano-socialistes discriminaren sistemàticament els catòlics, fins a humiliar-los en alguns moments. I això provocà la reacció de la majoria catòlica contra la República i, en realitat, afegí, contra la democràcia. Així, a mesura que avançava el temps de la República es radicalitzava la política anticlerical, l'«Església es veié obligada a enfrontar-s'hi obertament» (26-34). En diversos llocs de la seva obra, Cárcel deixarà veure en què consistiria aquesta obligació d'enfrontar-se l'Església, en determinades ocasions, contra el règim republicà.

El fracàs de la República des dels seus inicis, a l'hora de reprimir els atacs sistemàtics a l'Església i la seva ineficàcia a investigar i a castigar la crema d'esglésies, que ja es produí des de 1931, començà d'obscurir el prestigi inicial de la República. És el que ja havien observat Batllori i Arbeola, en el llur comú treball, *L'Arxiu Vidal i Barraquer*. A aquesta idea hi adjunta monsenyor Cárcel repassant les gestions dutes a terme per la Nunciatura, ja sia de les protestes diplomàtiques o ja sia la de reclamar les indemnitzacions imprescriptibles pels danys causats. Al costat d'això hi hagué sols el silenci del Govern (34-47).

Silenci del poder públic, però no pas de l'Església. El nunci protestà, com ho acabem d'apuntar, i féu diverses gestions davant de la política sectària i antireligiosa de la República, com la qualifica el mateix Cárcel. És molt interessant la documentació inèdita que aporta l'autor extreta de l'Arxiu Secret Vaticà. Aquesta serà una nota d'extraordinari interès que apareixerà al llarg del seu llibre. A aquella política destrallera en el camp religiós, el nostre investigador hi afegí la resposta de l'Església als atacs legislatius. És d'agrair la documentació que sobre aquest particular recull monsenyor Cárcel, així com testimonis esparsos de derivar-los personatges,

entre ells –que citarà després molt sovint–, el del cardenal Vicente y Tarancón, junt amb el d'Unamuno i el d'Ortega y Gasset censurant l'anticlericalisme de la República (47-60).

Deixat el 1931, Cárcel Ortí analitza, en l'apartat en el qual estudia les arrels històriques de la persecució, la intensificació de la persecució religiosa des de 1931. Una «*autentica persecución de la Iglesia y de los católicos. Incluso se debe hablar de un exterminio programado de la misma*» (60): una sensació comuna entre els fidels i un programa de persecució del govern, afirma el nostre historiador. Els mots que més sortiran en aquesta anàlisi seran, doncs, els de persecució i de persecució religiosa, en aplegar l'autor del llibre tants textos, declaracions personals i, particularment, diversa documentació tothora inèdita vaticana.

El nunci, observa el reverend Cárcel, restà espantat del «fred cinisme» que mostrava Azaña, el president de Govern, com ja n'hem parlat més amunt. De fet, s'expressava així Azaña: «*Lo que hemos hecho a la Iglesia no es nada, y pasados algunos años, aquí no ha pasado nada y seremos tan amigos como antes*» (64). Es tracta, hi afegim nosaltres, d'una referència feta pel president sobre l'obra legislativa de les Corts en matèria religiosa. Som ja al 1932. Aquest any, com l'anterior i el següent de 1933, el món catòlic, segons monsenyor Cárcel, els van viure com uns temps de persecució.

El papa Pius XII, a finals de març de 1933, arribà a comparar la situació d'Espanya amb la de l'URSS i de Mèxic respecte a la persecució de l'Església. La prova, almenys de la permissió la República o la seva voluntat d'actuar aquella persecució, l'apunta el nostre investigador amb els incendis i saqueigs d'esglésies i de convents en 1932. I ofereix més documentació inèdita vaticana sobre les protestes de l'Església, ara al ministre d'Estat, Zulueta. Protestes inútils i respostes gairebé “cíniques” (60-72).

La llei de Confessions i Congregacions religioses ha estat ja molt ben estudiada. Cal llegir, en l'espai que dedica el nostre llibre, els nombrosos despatxos de Tedeschini i de Pacelli, d'alt interès. No callaren en aquest nou atac els metropolitans d'Espanya. Fou, el de final de maig de 1933, llur últim document de protesta contra aquella llei i els tropells que experimentaven per part de l'Estat. Deixarien de fer sentir llurs denúncies fins 1937.

I el Papa escriví la seva encíclica *Dilectissima Nobis*, 5 de gener de 1932. Pius XI no podia deixar d'alçar la seva veu contra la llei ja aprovada de les Congregacions religioses. Els diputats radicalsocialistes exposaren llurs queixes a les Corts contra les «protestes sedicioses» de la Santa Seu i de l'episcopat espanyol. Ja se sentiren aleshores propostes d'aquell grup de ruptura amb el Vaticà i d'establiment de relacions entre Espanya i la

República dels Soviets (73-92). D'ambdós temes, el lector trobarà més informació en el tercer volum (v. III XXIV).

Seguint amb la tònica d'oferir-nos documents inèdits, monsenyor Càrcel Ortí analitza la revolució d'Astúries i de Barcelona de l'octubre de 1934 fixant la seva atenció en la persecució religiosa i en l'assassinat, de trenta-quatre sacerdots i religiosos, a part de la matança dels seminaristes d'Oviedo, que inclou en el catàleg del seu llibre. Ultra aquests crims, n'hi hagué més a Palència i a Catalunya. A Astúries la revolució fou reprimida. La crema d'edificis religiosos continuà fins l'esclat de la Guerra Civil en diversos llocs del territori espanyol. A Catalunya, els morts hi foren dos i hi hagué molts danys materials, amb detenció i amenaces de mort de diversos sacerdots de Barcelona.

Davant de la situació, que, per a alguns, significà l'inici de la Guerra Civil, el cardenal Vidal i Barraquer denuncià la tàctica dels qui s'aixecaren contra la legalitat republicana, aleshores de dretes, pronosticant que «l'autèntica Catalunya anava a ser sacrificada pel radicalismes d'esquerres». Ell mateix protestà pels esdeveniments correguts a Tarragona davant del president Alcalá-Zamora i assenyala que el pla dels rebels era ja d'«assassinar els sacerdots i persones de significació, incendiar esglésies, convents i altres edificis, i saquejar les cases dels propietaris» (99).

Els atemptats contra l'Església des del mes de febrer de 1936 són exposats pel nostre autor: assalts, vexacions del clergat, incendis, profanacions i paròdies blasfemes. A tot això caldria afegir-hi encara els atacs contra diversos sacerdots, a més dels morts, que foren disset. Monsenyor Càrcel rebla novament que els malfactors restaren impunes.

Els informes que enviaren a la Secretaria d'Estat el mateix Tedeschini i, després, l'encarregat de negocis de la Santa Seu, monsenyor Silvio Sericano, sobre la destrucció d'aleshores en tots els pobles d'Espanya, foren ja publicats, en part, en la nostra revista *Analecta Sacra Tarraconensia*, l'any 2007. És oportú que recordem aquí l'estudi recent de José Ramón HERNÁNDEZ FIGUEIREDO, *Destrucción del patrimonio religioso en la II República. A la luz de los informes inéditos del Archivo Secreto Vaticano*, publicat també per la BAC. Monsenyor Càrcel Ortí tornarà a referir-se a aquest tema durant els anys 1932-1933, en el volum tercer de la seva obra, on explica com els bisbes defensaren el «sagrat tresor artístic» de l'Església (v. III, XV-XX).

Retornant al que estàvem dient sobre aquells incendis i destruccions dels establiments religiosos, el nostre autor descriu el clima de terror creat tant per l'extrema esquerra, com per la ultradreta catòlica, que s'ensenyorí sobre molts, particularment entre els membres de l'Església, que fou la gran perjudicada per les extremes esquerres. Hom arribà a difondre fins i

tot el recurs dels liberals del segle XIX, val a dir, la llegenda dels «caramels emmetzinats», que religioses i dames catòliques haurien distribuït entre els infants pobres. El Papa, referint-se als perills del comunisme en totes les seves formes i graus, esmentà Espanya, el 12 de maig de 1936, al costat d'altres països sotmesos a aquella amenaça, com Rússia, Mèxic, Uruguai i Brasil (92-103).

Arribem ja als precedents immediats de la revolució. Un mes abans de sortir d'Espanya, el cardenal Tedeschini envià una altra exposició al Govern amb els fets esdevinguts a Madrid, els dies tres i quatre de maig de 1936, amb incendis, atacs inqualificables a religioses i a sacerdots, a més de coses semblants que tingueren també lloc en altres indrets d'Espanya uns deu dies després dels esdeveniments esmentats de Madrid.

Noves protestes de la Santa Seu i noves mostres d'impunitat per a llurs autors. A voltes, assegura l'autor, quan intervenia l'autoritat no ho feia pas posant a la presó els culpables, sinó les mateixes víctimes i entre elles, sacerdots. Aquesta darrera queixa del nunci era encara més forta en la que elevà al ministre d'Estat, Augusto Barcia, el 19 de maig: «*Pero no podrá nunca comprender V. E. hasta qué refinamiento de maldad y de vesánica impiedad llegan estos substituidores y destructores de la civilización cristiana*» (105). Moltes autoritats locals i provincials veient aquestes gravíssimes conculcacions de la llibertat religiosa, que reconeixia la mateixa Constitució, contribuïren a fer més actes arbitraris, quan no els protagonitzaren elles mateixes. Hi haurien més queixes, ara de monsenyor Sericano, l'1 de juliol. Els cardenals Tedeschini i Pacelli insistiren a l'encarregat de negocis a presentar aquests plans (103-110).

La primera reacció de la Santa Seu davant de la revolució i la persecució religiosa recolza en la investigació de monsenyor Cárcel Ortí sobre una documentació inèdita, en gran part provinent de la Secretaria d'Estat. El 21 de juliol de 1936, Sericano lliurà al ministre d'Estat, Augusto Barcia, una nota de protesta. Cal llegir aquesta documentació amb atenció per adonar-se de quina fou la reacció de la Secretaria d'Estat, del mateix Tedeschini i del diari oficiós de la Santa Seu, *L'Osservatore Romano* (107-110).

L'autor no deixa d'abordar qüestions molt complexes i encara estudiades, i fins debatudes. Una seria el nombre dels màrtirs espanyols i una altra, la intensitat i la durada de la persecució. Junt amb la dada de sis mil cinc-cents assassinats en menys d'un any des de l'aixecament militar, que és ja per si mateixa impressionant, ho són igualment les opinions dels responsables d'aquell drama. Llurs justificacions del què passà, encara que conegudes, formen un recull molt útil. Són les d'Andreu Nin i de les publicacions com *Solidaridad Obrera*, de l'*ABC* requisat, de *La Batalla* i del *Boletín informativo de la CNT-FAI* (110-119).

Un altre panorama de la persecució religiosa, esclatada ja la Guerra civil, que traça monsenyor Cárcel Ortí el constitueixen les característiques d'aquella mateixa persecució. Comença afirmant que hom no pot parlar d'un programa polític prèviament elaborat pel Govern republicà. Tanmateix, creu que la persecució no era quelcom improvisat. Hom la veia venir: «*Fue una reacción popular procedente del odio almacenado durante años, caldeado por una poderosa propaganda adversa a todo lo religioso y que el Gobierno no pudo controlar, aunque esto no le exime de su responsabilidad política.*» (120).

La característica d'aquella persecució és que era antireligiosa i d'un odi tan gran que hi entraven els assassinats en massa, sense cap mena de discriminació, i que el nostre historiador recull i sistematitza un cas rere l'altre. Antireligiosa, executada amb odi, cruel. Ho digué ja Pius XI, «amb un odi, una barbàrie i una ferocitat que hom no hauria cregut possible en el nostre segle». Cita l'autor una consigna donada per Ràdio Barcelona, el 20 de juliol de 1936, manllevada de la font del doctor Lluís Carreras: «*Hay que destruir la Iglesia y todo lo que tenga rastro de ella. ¿Qué importa que las iglesias sean monumentos del arte? El buen miliciano no se detendrá ante ellos. Hay que destruir la Iglesia.*» (124-125). D'aquesta manera Cárcel apunta a una altra característica d'aquella persecució: la del martiri dels temples.

La destrucció de l'Església no fou obra d'«incontrolats», ni fruit de rumors infundats sobre la col·laboració amb els militars rebel·lats, sosté Cárcel Ortí. Més que recorrent a arguments propis, ho fa amb autors com Jordi Albertí i, com tantes vegades, amb el testimoniatge del cardenal Tarancón. Les actuacions dels anarquistes i altres forces eren l'aplicació escrupolosa, diu, d'un ideari revolucionari i antireligiós. En el sacerdot, hi veien «un símbol visible de la reacció. I a més era el més indefens» (Tarancón): un aspecte, el darrer, que cal tenir-lo en compte, puix que els religiosos no oferien resistència als qui els detenien. Si volguéssim referir-nos a uns dels exemples que posa Cárcel seria el del seglar republicà de Barcelona, Clodovir Coll Ibáñez (Barcelona 1892-1936), que fou assassinat exclusivament, bo i ser un republicà declarat, per membres del seu propi bàndol, pel sol fet d'haver aixoplugat a casa seva el reverend Gil Parés Vilarasau, capellà de la cripta de la Sagrada Família, junt amb la senyora Consol Puig, en el domicili de la qual residia el sacerdot.

Encara que sols sia de passada, observem com el llibre que treballem desfà els rumors infundats que consistien a dir que, en els primers dies de la revolució, els religiosos disparaven a les milícies, a les forces republicanes, des dels campanars de les esglésies i convents, on hi havia, deien, autèntics polvorins. Això darrer era el que al·legaven els anarquistes

i altres elements quan procedien a escorcollar les habitacions dels religiosos (125-129).

Coneixem ja l'actitud de Pius XI davant de la tragèdia espanyola i les seves paraules pronunciades en l'audiència del 14 de setembre de 1936. L'interès de l'aportació del Càrcel Ortí està en la nova documentació que, com sempre, aporta dels arxius vaticans. El mateix podem dir sobre la Carta Col·lectiva de l'Episcopat espanyol de l'1 de juliol de 1937 –encara que no fou publicada fins ben entrat l'agost d'aquell any. De la carta, el nostre autor en diu que tingué moltes limitacions, com l'aplicació de l'adjectiu comunista sense matisacions, la referència a qüestions polítiques com el complot o la conspiració roja, que no existí, i la minimització de les omissions socials dels partits de dretes, dels catòlics i del clergat. El document no qualifica mai, diu Càrcel, la Guerra Civil de *croada*, i l'única vegada que apareix aquesta paraula és per a negar aquest caràcter de contesa (136).

I ve la segona part del comentari a la Carta Col·lectiva de l'Episcopat espanyol. Diu Càrcel que aquest escrit, ateses les circumstàncies de la seva redacció, és força moderat i que fou molt eficaç per a mitigar la persecució, perquè denuncià a tot el món les atrocitats comeses en aquella persecució religiosa. L'argument, dirà Càrcel en un altre lloc, pel qual a Vidal i Barraquer no li semblà oportú de no signar aquella carta de l'episcopat, fou precisament el contrari; això és, el seu temor a no exasperar la persecució. Ve a dir Càrcel Ortí que a l'episcopat no li quedà altre remei en aquell moment que donar a conèixer als bisbes del món el contingut de l'esmentada lletra.

Els camins d'entesa havien fracassat. Una aportació inèdita: la Nunciatura, des del 15 de maig de 1931 fins al 28 d'agost de 1936, presentà al Govern de la República noranta-quatre notes diplomàtiques de protesta. «*Este hecho no tiene precedentes en la historia de las relaciones diplomáticas entre España y la Santa Sede*» (137).

Aborda després l'assumpte dels cinc bisbes que no signaren la carta col·lectiva de 1937. Sobre el bisbe Múgica transcriu documentació de la Secretaria d'Estat. Remarquem el que deia al cardenal Pacelli sobre els catorze sacerdots bascos afusellats pels nacionals. El Bisbe no podia avalar amb la seva signatura aquells assassinats, a més de les implicacions polítiques que podia tenir aquella carta. Amb tot, deia monsenyor Múgica, «*siempre sin cesar he rogado mucho por el triunfo del general Franco en España*». El mateix que repetiria el cardenal Vidal i Barraquer, que tampoc signà la carta, en les missives del purpurat a Pacelli, les quals publicà Càrcel en el darrer número de la nostra revista *Analecta Sacra Tarraconensia*: «*Deseo vivamente –deia Vidal i Barraquer– que triunfe Franco*» (140).

Aquelles implicacions polítiques que podia tenir la carta col·lectiva de 1937 dels bisbes –les que frenaren a Múgica a no donar-li suport o les que alguna historiografia que hi veu en forma de manifestació de favor de l'episcopat al *Movimiento Nacional*– les pretén d'esvair Cárcel Ortí fent paleses les objeccions que, sobre algunes de les actuacions dels qui serien els caps del nou Estat, féu el mateix cardenal Gomà, redactor principal de la Carta, tant durant la guerra com després (133-147).

És un punt, el de la Carta Col·lectiva, analitzada per monsenyor Cárcel Ortí, que podrà originar també alguna polèmica, tot i l'esforç crític que hi fa. Un exemple d'aquesta discussió el tenim ja en el pare Hilari Ragner. En efecte, el monjo de Montserrat no creu pas que la Carta Col·lectiva hagués servit per a frenar les matances de religiosos. Seria l'argument contrari al de Vidal i Barraquer, quan el purpurat no volgué signar aquell document per no empitjorar la sort dels catòlics de la zona republicana. Ho podrem veure quan diguem quelcom sobre el volum II de l'*Arxiu de l'Església catalana durant la guerra civil*.

Creiem que podem afirmar que conté una gran part de novetat l'aportació de monsenyor Cárcel Ortí referida a la mediació de la Santa Seu per mitigar els horrors de la guerra espanyola. Les noves dades provenen majoritàriament dels arxius vaticans. Surten aquí les relacions Pacelli-Zulueta, ambaixador espanyol a Roma; hi apareix el nunci de París, Valerio Valeri, pràcticament l'interlocutor de la Santa Seu per a les coses d'Espanya, un cop que la Nunciatura fou abandonada per monsenyor Sericano, a primeria de novembre de 1936, amb la seva correspondència amb monsenyor Pizzardo. Assenyala també les informacions que Roma rebia de l'ambaixador italià Pignatti.

Un dels principals papers que jugà Valerio Valeri fou el de proposar a Pacelli una mediació de la Santa Seu amb el govern republicà. Pacelli aprovà la proposta i demanà al nunci que comunicés al president Léon Blum la intenció de la Santa Seu d'intervenir davant del govern de Burgos si el de França ho feia davant del de Bilbao. A més, si Franco, com hom preveia, guanyava la guerra, Pacelli insinuava a Valerio Valeri que, de seguida que les circumstàncies ho permetessin, Léon Blum hauria de demanar públicament al Papa que el Pontífex Romà fos àrbitre de tants problemes com sorgirien; entre ells el de les antigues autonomies del país.

Tot això passava els primers mesos de març de 1937. Un any després, sempre al mes de març, arran de l'entrevista de Valeri amb el ministre francès d'Afers Exteriors, Paul Boncour, el polític agraià la intervenció de Pius XI davant de Franco després dels bombardejos de Barcelona i li exposà que esperava en una intervenció del Pontífex per a trobar finalment un acord i retornar la pau a Espanya.

Sense deixar el camp de les mediacions, el nostre historiador recorda les de Jacques Maritain, president del Comitè Francès per la Pau civil i religiosa a Espanya, i les declaracions de Tardini a *La Croix*, de 1938. No ens podem entretenir. Finalment, Pacelli hagué de reconèixer que Franco no acceptaria cap proposta de mediació, sinó la sola rendició total, i, per tant, el Papa no veia cap possibilitat d'intervenir, particularment en la situació desesperada en què es trobaven les ciutats de Madrid i de Barcelona (157-152).

El mateix interès per a la historiografia que té l'apartat que acabem de resumir, el té també el dels intents fracassats del Govern republicà per a resoldre la qüestió religiosa. I és que quasi bé tot és inèdit. Hi surten les, diguem-ne, negociacions iniciades pel ministre Manuel Irujo amb el vicari general de Barcelona, el pare Josep M. Torrent. Hi surt també la posició de Negrín –que demanava un nunci a Barcelona– i, finalment, el motiu pel qual el pare Torrent no acceptà la reobertura de les esglésies a Catalunya: perquè el Govern mai oferí garanties per tutelar la llibertat religiosa. Era la posició, també, del cardenal Vidal i Barraquer: «*No creo que los católicos se dejen engañar [“pels comunistes i pels seus aliats”] ya que no existe la menor garantía y podría resultar peligroso sobre todo para los sacerdotes, religiosos y aun católicos que procuran pasar desapercibidos.*» (157).

Ha sortit la figura del cardenal Vidal i Barraquer, ja a l'exili. El nostre autor tracta també de la tornada, sempre frustrada, de l'arquebisbe a Tarragona. El Govern republicà li oferí poder reintegrar-se a la seva seu. Les condicions per a venir a Espanya les posà el cardenal. El ministre Irujo era sincer, creia en la proposta del seu govern, però l'Executiu mai acollí els desigs exposats pel purpurat, a la qual cosa s'afegia que el cardenal no veia prou clara la seguretat que hom li oferia a ell i al seu secretari en la seva eventual estada en territori republicà.

Res no fou possible, ni la llibertat religiosa ni el retorn de Vidal, perquè, segons Cárcel, el Govern no oferí mai seguretats legals, entre altres coses, com ho sintetitzava Tardini en un seu apunt, per la pressió que sofria el Govern de l'ala més radical o més atea dels seus seguidors: «*La esperanza de Irujo nunca se realizó, porque la pretendida restauración del culto determinó la organización de un movimiento ateo de tal entidad que trató de impedir que la Iglesia “volviese a ser la dueña de la supremacía social y política”*» (160).

De Vidal i Barraquer, Cárcel Ortí es refereix al desig del cardenal al futur d'una Espanya governada per Franco. Una part de les cartes adreçades en aquest sentit a Pacelli ja les coneixiem perquè han estat publicades en el número anterior d'*Analecta Sacra Tarraconensis*. Són molt interessants de llegir alguns dels textos inèdits que sobre aquest assumpte trobareu en

el llibre que estudiem, com aquells mots del purpurat, «*Deseo vivamente que triunfe Franco*» o la referència a «*Mussolini, figura de un relieve verdaderamente extraordinario*» (165, 169) i la carta dirigida a Negrín, tot en el context d'eventuals mediacions i pensant en el futur d'Espanya, que no veia sinó amb Franco (152-171).

Aclareix igualment, Cárcel Ortí, algunes preguntes com les diferències entre “persecució religiosa” i “repressió política”, així com la pregunta de si fou la persecució religiosa una reacció contra l'aixecament militar i les diferències entre “caiguts”, “víctimes” i “màrtirs.” Vet aquí el que podria ser el resum i tesi respecte a la primera qüestió, encara que ja repetida: «*La persecución religiosa española fue anterior al 18 de julio de 1936, no solo por la quema y destrucción de iglesias y conventos de 1931, realizada ante la pasividad del Estado y sin que jamás se buscara a los responsables de las mismas, sino también por el asesinato de 34 sacerdotes en Asturias, en octubre de 1934, entre ellos varios Hermanos de La Salle, que ya han sido canonizados. Entonces faltaban todavía dos años para el comienzo de la guerra y no existía provocación alguna del Ejército, ni levantamiento armado contra el Gobierno legítimo de la República. Por eso es insostenible la tesis defendida hasta la saciedad por una historiografía, tanto española como extranjera, que ha pretendido explicar el fenómeno persecutorio como reacción a la rebelión militar que desencadenó la contienda fratricida el 18 de julio de 1936*» (172). Dues idees més: «la persecució religiosa no té res a veure amb la brutal repressió que els nacionals desencadenaren en la seva zona». Tampoc té relació amb la repressió dels republicans en la zona roja, quan eliminaven elements de dretes. Això era repressió política (171-178).

Unes referències als intents de mitigació de la persecució religiosa fou l'actitud del cardenal Vidal i Barraquer i del nunci Tedeschini, principalment l'acord, inútil, del 14 de setembre de 1931, d'aquest dos grans eclesiàstics i el Govern republicà, per salvar el reconeixement jurídic de l'Església. A més d'aquest intent hi ha la denúncia davant del amteix Govern republicà del ministre Irujo de 1937. Cárcel Ortí n'extreu una conclusió: «*La denuncia de Irujo demuestra que las acciones de los republicanos contra la Iglesia no las hacían personas “incontroladas”.* Es históricamente falso afirmar que los asesinos eran “incontrolados”, como muchos autores continúan sosteniendo, pues sabido es que los grupos violentos, que en 1936 desencadenaron la ofensiva contra la Iglesia, nacieron, crecieron y se formaron amparados por la República, instigados per el anticlericalismo fomentado desde el Gobierno y envalentonados desde la victoria del Frente Popular en febrero de 1936. Da la impresión no solo de que la persecución estaba organizada y programada,

sino también de que sus mismos ejecutores quedaron satisfechos de los resultados obtenidos» (180).

És clar, que hi ha també altres punts de vista sobre els milicians assassins: estaven més o menys controlats pels comitès i per les respectives organitzacions, però no pel Govern ni pel de la República, ni pel de la Generalitat. La FAI deuria tenir segurament un desig - no tant un pla sistemàtic- de destruir l'Església, però no pas els Governes, sostenen d'altres historiadors.

A propòsit d'aquelles reflexions d'Irujo sobre la persecució religiosa, cita el nostre autor les que féu mossèn Josep Sanabre en el seu Martirologi de Barcelona, *«uno de los más rigurosos Martirologios que se escribieron al final de la tragedia»*, en opinió de Cárcel (181-182). I encara un altre text de denúncia d'aquella persecució: l'informe de l'ambaixador francès Labonne, del mes de febrer de 1938. Remarquem solament una idea del mateix Labonne referint-se al Govern de la República: *«Hace mucho tiempo ha aceptado el ejercicio del culto protestante y del culto israelita. Pero permanece mudo hacia el catolicismo y no le tolera en absoluto. Para él el catolicismo no merece ni la libre conciencia, ni el libre ejercicio del culto»* (183).

No podem, sinó és amb estupor, llegir, les pàgines que segueixen dels *Mártires del siglo xx en España*. No entenem com es pot acumular tant odi i maldat palesats en el martiri d'aquells homes i dones pel fet de ser cristians i pel fet, també, de pertànyer a l'Església catòlica, de tant pregona implantació, amb les seves llums i ombres, a Espanya (184-207). El lector ho jutjarà per ell mateix i trobarà descrites les escenes que s'hi relaten amb més extensió, a mesura que apareguin les biografies dels màrtirs. Entre aquests brutals exemples de crueltat, el nostre historiador ha col·locat els turments dels reverends Enric Claverol Sanuy, canonge de Tarragona; Francesc Company Torrelles, professor del Seminari d'aquesta ciutat; de la diòcesi de Tortosa, Rafael Eixarch Ibáñez, regent de Vinebre; de la diòcesi de Lleida, Salvador Aresté Vidal, rector de Vilanova de Segrià; Jaume Cabiscol Mir, regent de l'Albagés; Josep Camí, vicari de Juneda; Marià Ferrer Consola; de Ramon Salas Clavero, rector de Lluçanès; d'Andreu Montardit Alberti, vicari d'Almatret; Esteve de Raso Subias, adscrit a la Parròquia de San Esteve de Llitera; de Pere Montull de Viu, rector de Bellver de Cinca, entre molts d'altres.

Més temes. El sentit de l'expressió «Visca Crist Rei!», amb què tants màrtirs i catòlics en general morien pronunciant-la com a crit suprem de llur adhesió a Jesucrist, que no tenia en aquells moments, segons Cárcel, la càrrega política que li fou donada més tard. La devoció al Cor de Jesús i la proclamació litúrgica de Crist Rei per Pius XI serien l'origen i

la més gran extensió d'aquella expressió i del seu alt contingut teològic (207-208).

La persecució religiosa a Madrid és il·lustrativa de la mateixa persecució en altres llocs, per veure el paper que hi jugaren les institucions de l'Estat, implicades a voltes en les execucions de catòlics; els comitès i les milícies amb la seva eficàcia sanguinària; les txeques, les presons, els tribunals i les sentències que n'emanaven, les «sacas» i les execucions (209-221).

Pel que fa a això mateix, a Catalunya, l'historiador Cárcel Ortí comença analitzant el desenvolupament cronològic de la gran persecució. Parla sempre d'una "persecució total", la de 1936, que no fou com la de la Setmana Tràgica, limitada a la destrucció d'edificis i amb molt poques víctimes, ni com d'altres persecucions o avalots anticlericals, «fou més que una simple explosió d'anticlericalisme, fou l'intent d'acabar sistemàticament amb el catolicisme a Catalunya». El judici sobre el govern de la Generalitat és categòric: «*fue responsable político y moral de esos hechos, porque de él dependía el mantenimiento del orden público y la seguridad de los ciudadanos en toda Cataluña*» (222). Amb tot, monsenyor Cárcel Ortí no deixa de reconèixer el que féu la Generalitat per pal·liar aquells desordres amb algunes iniciatives personals, com per exemple l'alliberament del cardenal Vidal i Barraquer i «alguns sacerdots i religiosos».

Potser el nostre autor hauria d'haver-se estès més ací, en la consideració de l'obra de salvament del Govern autonòmic de Catalunya tant de persones com dels edificis. Un obra que ja sabem que fou força extensa i fins diguem-ne heroica per als responsables d'aquelles iniciatives personals. Recordem solament el que escrivia Hilari Raguer en 2003, en l'*Arxiu de l'Església catalana durant la guerra civil, I. Juliol-desembre 1936*, p. 16-18, quan es referia als «milers de fugitius salvats en els vaixells italians i francesos amb passaport de la Generalitat i sense cap contrapartida», i els mots del cardenal Gomà que dirigia a Pacelli el 12 de desembre de 1936: «*La otra excepción* (segona excepció a la matança generalitzada que Gomà denunciava: la primera excepció era Euskadi) *era la del favor que la Generalidad de Cataluña, formada por hombres de izquierda, ha presentado a varios sacerdotes de aquella región, librándoles de una muerte segura. Es una obra buena, hecha por los fines políticos que es de suponer, por cuanto la designación previa de los que debían ser salvados, aparte de consideraciones de carácter personal, fue una verdadera selección de clérigos fautores de tendencias más o menos separatizantes.*» Raguer no s'està de dir que això que escrivia Gomà a Pacelli era una calúmnia. Per una part, Gomà reconeixia el servei que la Generalitat feia a l'hora de salvar sacerdots i religiosos, i de l'altra ho atribuïa només a mòbils polítics.

Continuem. Ens sembla, a més, que els fets de la Setmana Tràgica, ben anunciats per Cárceles, donarien per a un comentari més ampli, puix que haurien de ser considerats com un assaig del que s'esdevingué en 1936 tant des del punt de vista de la ideologia (influxos dels lliurepensadors, de l'escola laica, de les lligues atees, del socialisme radical i fins amb aparició d'elements russos en els avalots d'aquells dies de juliol i agost de 1909), com dels seus components, no sols l'element anticlerical sinó antireligiós, d'ateisme sectari en definitiva, i antireligiós contra els religiosos i contra llur sistema educatiu.

Segueix l'historiador els comentaris de Josep Termes sobre la persecució a Catalunya i el seu trist resultat: l'assassinat a Catalunya de 1.541 sacerdots, dels 5.060 que hi havia en les vuit diòcesi catalanes – quasi un terç assassinat! –, i 896 membres dels ordes religiosos. En total 2.437 homes i dones assassinats. I assenyala igualment el percentatge per diòcesi: el més alt el de Lleida, amb un seixanta-cinc per cent de víctimes sacerdotals. El calendari de les execucions el manlleua de Josep Sanabre. Trobem a faltar que el nostre autor no citi aquí l'estudi de Josep M. SOLÉ I SABATÉ i Joan VILLARROYA I FONT, *La repressió a la reraguarda catalana 1936-1939*, Montserrat 1989, en dos volums, per tenir en compte les dades dels religiosos assassinats.

No defuig Cárceles el tema complex del martiri del bisbe Irurita i el govern de la diòcesi de Barcelona. Recull dades que ja coneixem sobre el seu martiri, afirmat per uns i negat per d'altres. La seva aportació són aquí papers inèdits dels arxius de la Santa Seu. Esmenta en aquest punt el seu article publicat en aquestes pàgines d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, en el darrer número, sobre mossèn Lambert Font i Gratacós, el qual donava notícies, a vegades contradictòries, sobre aquell fet (221-237). Remarquem la persecució religiosa a València, tan semblant en moltes coses a la de Barcelona (237-248).

Resulta igualment interessant la persecució vista per alguns historiadors espanyols i estrangers. És una bona síntesi i una descripció panoràmica útil. Hi surten un sorprenent Pere Bosch i Gimpera, Salvador de Madariaga, ministre de la República, Vicente Palacio Atard, José M. García Escudero, Antonio Domínguez Ortíz, Fernando García de Cortázar, Javier Tusell – que assenyala que no sols foren anarquistes descontrolats els assassins i que sols en la comarca del Maresme perderen la vida el vuitant-cinc per cent de la clerecia – Luis Suárez Fernández, Gabriel Jackson –«*El terror en España se parecía al de la guerra civil rusa en cuanto, en ambos casos, el clero fue una de las víctimas principales de la violencia*», S. G. Payne, F. Lannon, H. Thomas, P. Broué-É. Témime, G. Hermet, el conegut a Catalunya G. Orwell, P. Jobit, el qual dóna una dada interessant: el saqueig i la

destrucció de la Sinagoga de Madrid, W. Callahan i les aportacions de Gabriele Ranzato, els autors més recents dels que hi surten, puix que escriuen entre 2003 i 2011 (248-257). Jordi Albertí cita les paraules de Marcelino Domingo escrites al final de setembre de 1936: «¿La persecución actual? ¿Quién ha comenzado a perseguir? La República se proclamó en España sin que tocara a ninguna iglesia ni a ningún cura [...] La Iglesia no es la perseguida, sino la perseguidora.» I la conclusió de Càrcel, que dóna com sempre peu a interessants diàlegs: «Ante esta y otras declaraciones semejantes de personalidades muy diversas que formaban parte de una campaña internacional de intoxicación informativa que duró meses para ocultar la realidad de la persecución religiosa, se puede responder diciendo sencillamente que la Segunda República comenzó quemando impunemente iglesias y conventos, con la complicidad del Gobierno, y terminó asesinando curas, frailes y monjas, y destruyendo un ingente patrimonio histórico, artístico y documental» (257).

Acabem aquest apartat amb una citació de Tusell, exposada per Càrcel: «La incògnita sigue siendo cómo resultó posible esta persecución y cuál fue el detonante de este estallido de odio. Es cierto que pagaron así los pecados colectivos de la institución eclesiástica y que hubo una especie de “venganza por defraudación” respecto a la comunidad eclesiástica del pasado o del presente [...] La repetición de este tipo de atentados desde el comienzo del siglo XIX requiere, sin duda, una explicación convincente que todavía nos resulta imposible» (252). Pel que fa al segle xx és allò que hem dit: màrtirs sí, però un martiri hipotecat, diuen alguns, per llur pertinença a una Església per a la qual hom reclamava «venjança per defraudació». I hom no pot oblidar les paraules de monsenyor Càrcel suara acabades de recollir: la «intoxicació informativa», que ja començà amb total virulència abans de la Setmana Tràgica.

Una altra dada que hem d'agrair és l'haver reportat tots aquells textos en què hom pot resseguir el capteniment de l'Església respecte al perdó, l'Església que perdonà i que ha demanat perdó. L'aplec s'inicia ja amb la Carta col·lectiva de l'episcopat espanyol de 1937, segueix amb el document de la Conferència Episcopal Espanyola, *Constructores de la paz* (1986), *La fidelidad de Dios dura siempre. Mirada de fe en el siglo XX* (1999). D'aquest darrer document hi ha una referència del bisbe (†) Joan Carrera i Plana, perquè l'auxiliar de Barcelona reclamava una mica més de contundència als bisbes d'Espanya. Mirant a l'altra banda, Càrcel Ortí transcriu unes paraules de Vidal i Barraquer dirigides a Irujo: «Los fieles, y en particular los sacerdotes y religiosos, saben perfectamente los asesinatos de que fueron víctimas muchos de sus hermanos, los incendios y profanaciones de templos y cosas sagradas, la incautación por el Estado

de todos los bienes eclesiásticos, y no les consta que hasta el presente la Iglesia haya recibido de parte del Gobierno reparación alguna, ni siquiera una excusa o protesta» (263-264). Estem en 1938.

Acaben aquestes referències amb una pregunta que es fa el nostre investigador: «*En verdad, la Iglesia pidió perdón por sus deficiencias, complicidades y silencios en varios documentos, a partir de 1971, pero ¿tiene que pedir perdón porque Franco la salvó de la persecución, o por no haber apoyado a una República que trataba de aniquilarla?*» (268). Un altre punt per a la discussió.

Dues reflexions finals de monsenyor Càrcel Ortí. Totes dues mostren què pot haver passat respecte als màrtirs del segle xx a Espanya: una memòria incòmoda? Vet aquí, la primera que portem a col·lació: «*Otra paradoja es que este siglo de los mártires parece ser aquel en el que los mismos mártires han sido marginados en la consciencia de tantos hermanos suyos en la fe. Siglo de mártires, ciertamente, pero también, con demasiada frecuencia, siglo de la indiferencia a los mártires, o incluso de su rechazo por parte de los mismos católicos, en nombre de un mal entendido “diálogo”, de la “coexistencia” o de a “tolerancia”, o porque se ha creído más a la palabra de sus verdugos que enmascaraban el martirio»* (269). La raó d'oportunitat dels processos de canonització –que pot haver estat de pes– i part o tot el que suara ha dit Càrcel sí que pot haver posat sota sospita el testimoniatge del martiri de tants. I última reflexió: «*¡Qué paradoja! Los mártires fueron símbolos de perdón, reconciliación, amor y paz. Como ha dicho el beato Juan Pablo II: “No fueron héroes de una guerra humana que nunca hicieron, sino testigos de la fe”. ¡Que su testimonio no se olvide!*» (270). Desitgem que el voluminós i ric estudi de monsenyor Càrcel Ortí constitueixi de veres un ajut per a saber veure en aquells homes i dones triturrats pel dolor i la mort uns veritables màrtirs de reconciliació i de pau, tal com ells mateixos moriren palesant aquests sentiments.

A partir d'ara ja no podem continuar fent un estudi particularitzat de l'obra que estem tractant de Càrcel Ortí, puix que ja arribem a la primera part de les biografies de la persecució religiosa espanyola beatificats per sant Joan Pau II (273-1159). Indiquem solament que aquest apartat s'obre amb el martiri de les tres carmelites descalces de Guadalajara, les primeres a ser beatificades. De cara als màrtirs de Catalunya, aquí és on surten, entre d'altres, sant Jaume Hilari Barbal, de La Salle, originari d'Urgell, l'únic d'un grup de vint-i-quatre persones que no rebé del Tribunal Popular de Tarragona la gràcia de salvar-lo de l'execució, sols perquè era religiós (415.416); l'admirable beata Mercè Prat, de la Companyia de Santa Teresa, de Barcelona (416-419); d'entre l'elevat nombre de setanta-un hospitalaris de Sant Joan de Déu, els quinze de Calafell i de Sant Boi del

Llobregat; dels cinquanta-un claretians de Barbastre, els vint-i-sis catalans; cinc escolapis de la Província de Catalunya; cinc operaris diocesans, amb el martiri del beat Josep M. Peris Polo, que fou rector del Seminari de Barcelona (700-703); cinc religioses de la Doctrina Cristiana; deu salesians de Barcelona, entre ells el laic de Mataró, el beat Alexandre Planas i Saurí (992-993); dos dominics de la Barcelona; quatre jesuïtes de la Província d'Aragó; quatre carmelites de la Caritat; tres escolàpies catalanes destinades a València i l'exemplar i emotiu martiri del jove lleidatà, Francesc de Paula Castelló i Aleu (1159-1161), que s'encaminà al sacrifici cantant l'himne de la perseverança de l'Obra dels Exercicis Parroquials, «*Amunt, germans, fem nostre via*»; i, com tants altres catalans martiritzats, el «*Crec en un Déu*», del mestre Romeu, per expirar finalment proferint paraules de perdó i d'amor pels seus botxins.

La segona part de les beatificacions correspon ja al pontificat de Benet XVI: entre d'altres foren beatificats set sacerdot diocesans d'Urgell (1169-1188); vint-i-quatre germans de les Escoles Cristianes de Catalunya; dotze carmelites descalços també de Catalunya i un seminarista, del Seminari de Barcelona, Josep Casas i Ros (1230); tres carmelites missioneres; un terciari dominic i una monja dominica; cinc religioses de les dominiques de l'Anunciata; la laica casada de Sant Celoni; els dotze carmelites de Catalunya i una monja de carmelita de clausura; els germans maristes assassinats en un nombre tan gran, quaranta-sis, quinze dels quals, de les diòcesis catalanes; tres germanes carnals, filles Missioneres de l'Immaculat Cor de Maria, de Girona. Ja en el segon volum de l'obra: les tres religioses adoratrius esclaves del Santíssim Sagrament, de la diòcesi de Girona; un cooperador agustí, també de Girona; dos salesians, originaris de la diòcesi de Lleida; un dominic assassinat a Madrid; un estudiant franciscà, de Lleida; el doctor Josep Samsó i Elias, rector de la Basílica de Santa Maria de la ciutat de Mataró, amb la bonica biografia i emocionant relat del martiri del beat (v. II 1679-1687), promogut per la columna Malatesta –nom que li imposà Joan Peiró i qui, quatre dies després del martiri del beat, va justificar moralment en la publicació *Libertad*: «*La Iglesia, a través de los siglos, ha sido siempre aliada de los tiranos, ha sido actora de todos los hechos criminales, y es ella, en manos de los privilegiados, la que predica e impone a los pobres de espíritu la sumisión a los poderosos y a los que se lo pasan bien. La destrucción de la Iglesia es un hecho de justicia, porque la Iglesia representa un poder político, la finalidad del cual es la esclavización espiritual y social del pueblo*» (1685). Una típica argumentació de la propaganda anticlerical.

El tercer grup de beatificacions massives és del més recent, el del pontificat del papa Francesc, celebrada a Tarragona el mes d'octubre de

2014 (v. II, 1735-2439); dos monjos de Montserrat, del monestir del Pueyo, assassinats a Barbastre; els vint fills de la Sagrada Família del pare Manyanet; les set religioses mínimes d'Horta, de Barcelona; tres germans més de Sant Joan de Déu; una altra bella biografia i martiri, del beat doctor Josep Guardiet i Pujol (v. II, 1837-1846), estimat rector de Rubí; la descripció de la llarga i documentada biografia de l'amable beat Salvi Huix i Miralpeix, bisbe de Lleida, un dels qui morí al crit de «Visca Crist Rei! Visca la Verge Santíssima!» (v. II 1913-1919); els dos màrtirs de Montsó, aleshores de Lleida; quatre carmelites descalços i el sacerdot diocesà de Lleida, Pau Segalà i Solé; els cinc catalans dels dinou mercedaris de la Província d'Aragó; sis màrtirs maristes d'origen català, entre els nombrosos religiosos d'aquest institut de la casa de les Avellanes, de Vic i de Barcelona; un altre religiós de La Salle, assassinat a Madrid; un germà de les Escoles Cristianes, provinent de Girona; el bisbe Manuel Borràs i Ferré, la biografia del qual recull els estudis més recents del seu martiri; els cent quaranta-cinc sacerdots diocesans i religiosos de Tarragona; un paül d'Urgell i encara catorze operaris diocesans, majoritàriament de Tortosa (v. II, 2201-2313).

Aquí, en aquest tercer grup, hi ha inclosos els benedictins de Montserrat (v. II, 2285-2300). Com sempre, una notícia interessant. Ens permetem de fer una observació. En el darrer número de la nostra revista, Cárcel Ortí hi dedicava una nota a aquests monjos beatificats de Montserrat i la repeteix ací (2287-2288). Deia que el pare Albareda havia afegit unes pàgines sobre la Guerra Civil en la seva *Història de Montserrat*, les quals havien estat suprimides a la nova edició de 1972. No és del tot així. Aquestes pàgines, ja ho assenyalava el pare Josep Massot, en el pròleg d'aquella obra, que aquells fulls no eren d'Albareda, sinó d'un altre monjo, el pare Romuald Díaz. Massot ha explicat que Albareda s'havia ofès pel fet que haguessin estat incloses en la nova edició del seu llibre sense haver-li'n dit res. No parlen sols dels màrtirs, com podria semblar que ho diu el nostre historiador, sinó de molts altres assumptes d'aquells anys, els que van de 1936 a 1945. La nova edició no reduí aquelles pàgines a un breu paràgraf, sinó que al llarg de l'obra n'ocupen molts, de paràgrafs, que han estat molt augmentats en les successives edicions, com és de suposar que passarà amb les successives, les quals deuran incloure, és clar, els noms dels beatificats en 2013. Cal tenir en compte que les pàgines de què parlem han estat completades, amb documentació de primera mà i sovint de tot inèdita en els diversos llibres de l'àmplia producció que, sobre Montserrat, ha escrit el savi monjo Josep Massot.

Acabat el recull dels màrtirs, diríem que és natural o espontani fer un comentari davant de llur testimoniatge de tanta fe, sofriments i heroisme.

És el que fa el nostre autor en la conclusió del segon volum de la seva obra, que tracta els aspectes referits als màrtirs, d'una joventut entusiasta, desitjosa del martiri, fidel a una vocació i, en tots, llur exemple de reconciliació.

El nostre autor acaba definitivament aquesta part dedicada als màrtirs amb un recull interessantíssim de documents on hi ha entre d'altres les cartes dirigides en 1936 a Roma dels bisbes Bilbao de Tortosa; Comelles de Solsona; Cartaïa de Girona; del pare Torrent, de Vidal i Barraquer, del doctor Rial. Homilies dels papes sobre els màrtirs, sobre de les beatificacions, textos pontificis i d'episcopats, l'homilia del cardenal Martínez Sistach en la beatificació del doctor Samsó, del cardenal Amato en la mateixa ocasió i el missatge de la Conferència Episcopal Espanyola, amb motiu de la beatificació en l'Any de la Fe, a Tarragona el 13 d'octubre de 2013 (v. II 2451-2672).

El lector trobarà a continuació els índexs tan prolixos: els dels màrtirs per ordre alfabètic de cognoms; de màrtirs per estat eclesiàstic o civil; llocs de naixement; llocs de martiri; índex onomàstic de la Introducció i de l'Estudi General; índexs numèric i cronològic de les beatificacions i canonitzacions. Es poden demanar més indexacions? No cal dir que tot aquest esforç facilita la cerca de dades enmig del bosc de tantes pàgines.

Acabem les nostres recensions amb la segona tramesa del pare Hilari Raguier, monjo de Montserrat, sobre la documentació referida a l'Església durant la Guerra Civil, a Catalunya.

Arxiu de l'Església catalana durant la guerra civil, II/1. Gener-juny de 1937. A cura d'Hilari RAGUER i SUÑER. Obra publicada amb la col·laboració de la Conferència Episcopal Tarraconense, Rubí, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014, 231 p. [Scripta et documenta: 100]

Després del primer volum de l'*Arxiu de l'Església catalana durant la guerra civil, I. Juliol-desembre de 1936*, Montcada i Reixach, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, [Scripta et documenta: 65], ha aparegut la seva continuació, la qual cal saludar amb el mateix interès que ens suscità el primer treball, a cura també del pare Hilari Raguier.

Aquell volum de 2003, Raguier l'encapçalava amb aquests mots: «A mesura que els historiadors han tingut accés als arxius públics i privats, la història de la Guerra Civil ha guanyat en objectivitat. Però l'aspecte religiós continua essent el camp del màxim apassionament i de les reaccions més

viscerals. Per això esperem que aquesta publicació dels documents dels bisbes catalans durant la Guerra Civil esdevingui una contribució a un millor coneixement de la realitat històrica i, en conseqüència, a la pacificació dels esperits.»

En els onze anys que ens separen del moment en què foren escrites aquestes paraules, efectivament han estat oberts arxius tan importants com l'Arxiu Secret Vaticà i el de la Secretaria d'Estat, corresponent al període de Pius XI, que morí el deu de febrer de 1939, i que, per tant, comprèn quasi tot el període de la Guerra Civil espanyola. El pare Raguer ha pogut visitar tots dos arxius. Un altra documentació que ha vist són els informes del doctor Antoni Vilaplana, que en 1937 es trobava a Roma prestant els seus serveis a la Cúria. Hom ha pogut accedir, doncs, a més arxius i han aparegut nous estudis com el que hem ressenyat de monsenyor Càrcel Ortí, per citar-ne sols un i un de sol d'aquest prolífic autor sobre aquella mateixa temàtica.

El pròleg del primer volum aclaria alguns aspectes i metodologia que caldrà tenir presents igualment per al segon. Es recollia la documentació dels bisbes i del vicaris generals que governaven les diòcesis en absència de llurs titulars. Allí, puntualitzava també l'autor que es tractava dels bisbes de Catalunya, no dels bisbes catalans, perquè alguns eren de fora.

L'arxiu més important, remarcava aleshores Raguer per a la seva recerca, era l'Arxiu Vidal i Barraquer, de Tarragona. D'aquest darrer, que arrenca amb la proclamació en 1931 de la Segona República i que s'atura el 19 de juliol de 1936, explica: «Algun dia caldrà editar també la documentació dels anys de la Dictadura, que ofereixen molta informació sobre la persecució de l'Església catalana en aquell període» (p. 6).

Hom ha de tenir en compte aquí, que l'autor no pogué consultar encara els arxius del Vaticà quan escriví el primer volum. Altres arxius eren l'Arxiu Torrent (Barcelona); els dietaris del bisbe d'Urgell, Justí Guitart; el fons del canonge Salvador Rial, conservat a Tarragona, i el ja publicat de Cartanyà. En el Pròleg, hom hi veurà la llarga llista d'altres arxius que el qui edità aquell volum visità (12-13).

Hilari Raguer posava en el seu primer treball dels arxius de la Guerra civil moltes notes biogràfiques o per aclarir conceptes, moltes de les quals extreia del seu llibre *La pólvora y el incienso*.

I hem d'entrar ja en el segon volum de l'*Arxiu de l'Església catalana durant la guerra civil*, gener-juny de 1937. Consta d'una sintètica i molt ben elaborada Introducció al període sobre el qual treballarà en el nou volum. Respecte a l'evolució de la situació militar rebla que Franco no volia acabar aviat la contesa fratricida. Allargant la guerra i amb el suport

d'una bona propaganda, Franco pensava d'ell mateix que acabaria convertint-se en el Cabdill, un punt que no estava prou clar en iniciar-se l'alçament militar. Remarca igualment el pas de la secretaria general, en mans del seu germà Nicolás, al seu cunyat, Ramón Serrano Suñer i com ell dibuixarà, amb vacil·lacions un estat «nacionalcatòlic», amb la intervenció decisiva del cardenal Isidre Gomà (6-8).

Un punt que remarca el curador del nou volum és el de la Delegació d'Euskadi a Barcelona i el paper de Manuel de Irujo. Junt amb qui fou ministre de Justícia amb Negrín, el pare Raguer es refereix a tres seglars benemèrits, que apareixen en els documents d'aquest volum: Josep M. Trias Peitx, Lluís Vila d'Abadal i Ferran Ruiz Hébrard (p. 9).

El reconeixement del Govern de Burgos per la Santa Seu. Aquí sobresurt el paper de Gomà com a «encarregat oficíes provisional» de la Santa Seu prop de Franco, afegint-li més protagonisme que el que el nomenament significava. Una visió sobre l'*Anuario Pontificio* d'aquells anys ens fa adonar de com estava la qüestió del reconeixement. Com ja sabem, Raguer conclou molt bé aquesta qüestió escrivint: «La Santa Seu és realista. Els progressos en el reconeixement diplomàtic Vaticà de Franco avençaven paral·lels als seus èxits. Quan, ben entrat el 1938, el canonge Onaindia preguntava al cardenal Verdier, arquebisbe de París, intermediari en els contactes entre el Vaticà i la república, “Com van les negociacions?”, el prelat li responia, amb típica ironia francesa: “I com van els fronts?”» (10-11).

Gomà i encara Vidal i Barraquer. De la documentació d'aquest segon volum, la més important és la correspondència del cardenal de Tarragona amb el cardenal secretari d'Estat, Eugenio Pacelli. A més, Raguer no deixa de recordar la importància que tenen les notes personals –que ara poden ser consultades–, que el cardenal Pacelli redactava després de les audiències diàries que mantenia amb el papa Pius XI. La correspondència amb el Vaticà del pare Josep M. Torrent i Lloveras, que queda com a vicari general de Barcelona, i després reconegut per Pacelli com a provicari apareix també aquí i Raguer explica el mitjà utilitzat: el consolat suís.

La posició de Pius XI respecte a la Guerra espanyola la veu també el nostre autor a través de l'encíclica *Firmissimam constantiam*, sobre la situació de Mèxic, que podria ser aplicada, segons la ment del Papa, també a la d'Espanya.

La gestació de la Carta Col·lectiva de l'episcopat espanyol apareix ja en aquest volum i la descriu el pare Raguer en la seva Introducció, puix que comença a tractar-se a les darreries del primer semestre de 1937, el temps que correspon a aquest segon volum. Hi surten naturalment la posició del cardenal Vidal i Barraquer i la del bisbe Justí Guitart (89-92, 97-99).

Raguer no deixa d'assenyalar respecte de la Carta si l'existència d'una lletra del cardenal Pacelli dirigida a Gomà, el dia 31 de juliol de 1937 en què parlant de la Carta Col·lectiva demanà a l'arquebisbe de Toledo que hi hagués unanimitat de l'episcopat si la volien publicar. Però la carta no fou enviada, i tampoc destruïda, ja que damunt seu hi ha escrit «*sospeso*». Interessant la dada, però que correspondrà ja al tercer volum.

Un altre punt que remarca el nostre autor és que l'influx que tingué Vidal i Barraquer damunt del seu amic Guitart a l'hora de signar la Carta Col·lectiva, que no féu sinó després de la visita realitzada a Lucca el 17 de juny.

I el darrer punt és que, segons Raguer, és fals que la Carta Col·lectiva sortís aprovada per la Santa Seu, i ho és igualment que Vidal i Barraquer no la signés perquè li ho havia prohibit la Santa Seu. Aquesta fou extremadament prudent: no respongué en efecte ni a Gomà ni a Vidal i Barraquer sobre l'oportunitat d'escriure-la.

Finalment, Raguer afirma que alguns historiadors han sostingut, contràriament al que deia Vidal i Barraquer, que la Carta Col·lectiva empitjoraria més les coses en la zona republicana, quan, en canvi, féu disminuir les execucions. El pare Raguer sosté per contra que la disminucions d'execucions ja havia començat molt abans, a la mateixa tardor de 1936, i que el gran canvi es produí després dels fets del maig de 1937, en el moment en què Negrín pretén d'assegurar la llibertat de culte i les relacions amb la Santa Seu. La Carta Col·lectiva, en canvi, no fou publicada fins ben entrat l'agost d'aquell any. Per això darrer, pels intents de Negrín, caldrà també aquí esperar al proper volum.

L'opinió del pare Raguer és diferent –com ja ho hem assenyalat– de la que donava més amunt monsenyor Cárcel Ortí, en tractar, en *Los mártires del siglo xx en España*, d'aquesta mateixa qüestió de la raó d'oportunitat respecte a la Carta Col·lectiva de 1937 segons el punt de vista del cardenal Vidal i Barraquer.

El nombre de documents seleccionats i transcrits en l'*Arxiu de l'Església Catalana durant la guerra civil*, en aquest segon volum és de cent vint-i-quatre, alguns amb llurs al·legats propis. De tots ells hi ha al final, ensems amb un extens índex, el sumari de cada un dels documents, la qual cosa ajuda moltíssim a l'hora de donar un esguard sobre el contingut dels papers que aplega Raguer (215-231). No hi ha un apartat dedicat a la bibliografia, però surt a peu de pàgina, que remet sovint al volum anterior.

D'aquesta extensa documentació remarcarem encara alguns passos, alguns dels quals podrien quedar com amagats enmig de moltes dades més importants. Un tema és que en aquest Arxiu surt diverses vegades el bisbe Irurita. De vegades és per qüestions econòmiques o de la província tarra-

conense, d'altres té a veure amb les notícies tan contradictòries sobre el seu martiri en 1936 a Montcada i Reixac, o, per contra, la seva posada en llibertat.

Si mirem més amunt d'aquestes pàgines, ens adonarem com Cárcel Ortí pensa diversament de Raguer en el tema del martiri del bisbe Irurita, almenys pel que fa a la seva data. Basta comparar el primer volum de *Los mártires del siglo xx en España* (221-237), amb el que acabem d'assenyalar de l'*Arxiu de l'Església catalana*. Així, el monjo de Montserrat sobre aquesta qüestió, recolzant la seva opinió en un estudi de Joan Bada, *Societat i Església de Catalunya*, Barcelona 2011, conclou: «Queda fora de tot dubte que Irurita no fou assassinat el 1936, sinó que era encara viu el 1939»(52).

Ja havia dit el nostre autor en la Introducció al primer volum de l'*Arxiu de l'Església catalana* que: «Tots, absolutament tots, desitjaven la victòria dels “bons” (és a dir dels insurrectes) i la donaven per segura, o almenys per molt probable» (v. I, p. 19). D'això en tenim mostres, ho hem vist més amunt, quan comentàvem *Los mártires del siglo xx* (v. I., 165-169. 152-171) de Cárcel Ortí, i ho podem veure també en diversos llocs d'aquest segon volum de Raguer. Basti citar la lletra del cardenal Vidal i Barraquer al cardenal Gomà de final de gener de 1937, quan «prega pel triomf de la causa de l'Església», la qual victòria passava pel general Franco.

En aquesta mateixa carta i en d'altres, el cardenal de Tarragona es refereix al seu estimat vicari general, el doctor Manuel Borràs, a llur comuna detenció i al martiri del darrer. Sense deixar, a tall d'exemple aquesta missiva, el pare Raguer ens fa veure com Vidal pretenia a través de Gomà que el primat d'Espanya presentés a Franco «verbalment i reservada» la seva salutació i homenatge (45-47).

No cal dir les vegades que surt el ministre Manuel Irujo i els seus esforços, com també ho ha tractat Cárcel, per assegurar el culte en l'Espanya republicana. Ja ho sabem. D'Irujo voldríem remarcar sols el que en deia Lluís Vila d'Abadal a Vidal i Barraquer, respecte a l'obra de salvament de catòlics: «Mai els catòlics de Catalunya podran agrair a aquest home tot el que fa per salvar vides, i eixugar llàgrimes». Una acció que, el mateix Vila d'Abadal feia extensiva al bisbe Irurita (51-54).

Tenim ara moltes dades de la persecució religiosa. El material aplegat per Raguer en aquest volum permet de resseguir aquella persecució. Citem sols els casos, tots tan dramàtics, dels germans maristes –en què torna a aparèixer la persona de Vila d'Abadal (62-66)– i del joves militants catòlics Francesc Castelló i Aleu (107-108) i Joan Roig Diggle (164-167).

Esmentem encara l'esforç del cardenal Vidal amb els seus col·laboradors per cercar intencions de Misses a l'exterior per al sosteniment

material dels sacerdots i que tan malament fou interpretat per Gomà i per l'Espanya nacional.

Ens ha sorprès, com ja ens va passar amb el primer volum, la bona relació del bisbe de Tortosa, Fèlix Bilbao –tan integrista i anticatalà– amb el doctor Vidal i Barraquer. Sorpresa ha estat també llegir en aquestes pàgines les denúncies entre els sacerdots, els informes poc acurats que sobre les persones arribaven a Roma o la idea –poc perfilada– que allí hom tenia de vegades de diverses persones, eclesiàstics i seglars.

Acabem i avancem una nova. Aquest nou volum de l'*Arxiu de l'Església catalana durant la guerra civil. II/1. Gener-juny de 1937*, es complementarà amb el llarg article de Càrcel Ortí, que esperem que sigui publicat l'any que ve en l'*Analecta Sacra Tarraconensia*, “La correspondència Pacelli-Vidal i Barraquer” dels anys 1936 al 1939. La recerca que presentarà monsenyor Càrcel Ortí ha estat feta sobretot en els arxius vaticans, però també en el de Vidal i Barraquer, de Tarragona, i en d'altres, i tenint en compte igualment els dos volums del pare Raguer. Serà un treball molt llarg i, repetim, que tots dos estudis es completaran mútuament, fins a fer-se imprescindible l'estudi de tots dos alhora.

La historiografia haurà d'agrair tant a monsenyor Càrcel Ortí, com al pare Hilari Raguer llurs treballs. Hom no podrà fer la història, a Catalunya i a Espanya, de la II República, de la persecució religiosa i de la Guerra Civil, sense recórrer a aquests llibres. Un servei actual i una aportació a la historiografia contemporània.

Demaneu des d'aquí al pare Raguer que s'apressi a oferir-nos més volums del seu inestimable treball.

Ramon CORTS I BLAY, pvre.